17

DANSK SOCIALRÅDGIVERFORENING

TIDSKRIFT FOR FORSKNING
OG PRAKSIS I SOCIALT ARBEJDE

9. ÅRGANG
NR. 17. 2008

uden for [nummer]

uden for nummer, nr. 17, 9. årgang, 2008
Løssalg: 60 kr.

Redaktion:
Lise Færch, lise.faerch@ps.rm.dk
Mariane Johansen, mjo@fa.aarhus.dk
Nanna Mik-Meyer, nannamik@gmail.com
Lars Uggerhøj, lug@socsci.aau.dk
Jimmie Gade Nielsen, jgn@bikubenfonden.dk

Redaktionssekretær: Mette Mørk
Produktionsstyring: Kommunikations-afdelingen Dansk Socialrådgiver forening
Copyright: Forfatterne
ISSN nr.: 1600-888X

Design og produktion: Datagraf Auning AS
Illustration: Katrine Clante

Oplag: 14.200

inden for

04] AF FINN KENNETH HANSEN
Fattigdom i Danmark – erkendelse og viden

16] AF RUNE HAGEL ANDERSEN
Livet som fattig – om ikke at kunne gøre som de fleste

28] AF JOHN ANDERSEN, MORTEN EJRNÆS OG JØRGEN ELM LARSEN
Den forkætrede fattigdom

Tidsskrift uden for nummer udgives af:

Dansk Socialrådgiverforening
Toldbodgade 19A
Postboks 69
1003 København K
Tlf. 70 10 10 99
Fax: 33 91 30 69

leder

Findes der fattigdom i en velfærdsstat? »Ja!«, mener nogle. »Det kommer an på...«, siger andre. Denne udgave af uden for nummer har fokus på oplevelser af og definitioner på fattigdom i Danmark. De tre artikler beskæftiger sig med og undersøger fattigdommen fra hver deres hjørne:

Finn Kenneth Hansen diskuterer fattigdomsdefinitioner – hvad afspejler de, og har vi brug for at udvikle nye?

Rune Hagel Andersen tager konkret udgangspunkt i et fattigdomsprojekt i Københavns Kommune, der viser, hvad fattige selv oplever som fattigdom. Artiklen konkluderer, at vi i mange år har overset den rene fattigdom, fordi vi troede, velfærdsstaten havde afskaffet den.

John Andersen, Morten Ejrnæs og Jørgen Elm Larsen argumenterer for det synspunkt, at fattigdom er blevet tabu – og artiklen undersøger på den baggrund, hvad det har af betydning for definitionen af fattigdom.

God læselyst!
REDAKTIONEN

Fattigdom i Danmark – erkendelse og viden

Finn Kenneth Hansen,
cand. polit., afdelingsleder i CASA. Som samfundsforsker har han i en årrække sat fokus på de sociale og økonomiske uligheder og fattigdom i Danmark. Er forfatter til fattigdomsrapporter »De fattigste i Danmark« (1987), »Materielle og sociale afsavn i befolkningen«(1990) og »At eksistere eller at leve – Fattigdom og lave indkomster, hvordan måler man fattigdom«(2004). Har også foretaget undersøgelser af grupper af socialt udsatte, herunder hjemløse, og evalueringer af indsatser for socialt udsatte og hjemløse.

FKH@CASA-ANALYSE.DK

Af Finn Kenneth Hansen, afdelingsleder

Artiklen tager det synspunkt, at det er vigtigt at skelne mellem ulighed og fattigdom. Ulighed udtrykker, at nogen har det dårligere eller bedre end andre, mens fattigdom er et socialt problem, som udtrykker at man ikke kan klare sig i det samfund, man lever i. Artiklen viser udviklingen i antallet af fattige, og hvem der er de fattige. Ulempen ved denne belysning er, at den bygger på en relativ afgrænsning, men uden at sige noget om, om man faktisk kan leve af denne indkomst.

Artiklen konkluderer, at der for det første er et behov for en større politisk erkendelse af, at selv om vi lever i et velfærdssamfund, kan eksistensen af fattige forekomme. I den sammenhæng er der for det andet behov for supplerende metoder til at indkredse omfanget af personer og familier, som har vanskeligt ved at klare sig i samfundet.

»Fattigdom forstået som ikke at kunne klare sig i det samfund, man lever i, eksisterer imidlertid også i velfærdssamfund«

[Fattigdom i betydningen, at en stor del af befolkningen lever i forarmelse med sult og uden bolig, blev udryddet for mange år siden i Danmark, ligesom det er tilfældet i mange andre vesteuropæiske lande. Den udbredte fattigdom finder vi i dag i de mange u-lande, men også i en række østeuropæiske lande.

Fattigdom forstået som ikke at kunne klare sig i det samfund, man lever i, eksisterer imidlertid også i velfærdssamfund. Fattigdom bør anskues relativt, det vil sige i forhold til den tid, og det land man lever i. Derfor er fattigdom i fx Danmark i dag helt forskelligt fra den fattigdom, som udspiller sig i fx Indien, og helt forskellig fra den fattigdom som var i Danmark i fx 1920érne.

Det, at fattigdom anskues relativt, leder imidlertid ofte til den fejlagtige slutning, at fattigdom og ulighed er det samme. Det er langt fra tilfældet.

Ulighed betyder, at nogen har mere (eller mindre) end andre, fx i indkomst, eller at nogen har det bedre (eller dårligere) end andre, fx helbredsmæssigt. Man er dårligere (eller bedre) stillede end andre på et eller flere afgørende forhold.

Fattigdom er det at have så få ressourcer, at man påtvunget bliver udelukket fra de mest elementære livsmønstre, vaner og aktiviteter i det land, man lever i. Man mangler de nødvendige ressourcer til fx at opnå den kost, deltage i aktiviteter og have de levekår, som er normale, eller i det mindste vidt anerkendte i det samfund, som man hører til. Fattigdom er således ikke alene den uretfærdig, der består i, at nogen har så meget mindre end andre trods alt har, men at de har så få ressourcer, at de har vanskeligheder med at klare sig i det samfund, de lever i. Fattigdom er et socialt problem.

Ulighed og fattigdom kan anskues på den måde, at der i lande med stor ulighed sandsynligvis også er fattigdom, og det er svært at forestille sig, at man kan finde lande med fattigdom uden ulighed. Men man kan sagtens forestille sig lande med ulighed, men uden fattigdom. Der kan derfor være god grund til at skelne mellem ulighedsproblemer og fattigdomsproblemer.

Selv om der ofte er en sammenhæng, og at politiske løsninger vil kunne omfatte de samme foranstaltninger, vil politiske indsatser i forhold til ulighedsproblemerne ofte omfatte en større bredde og kunne spille på flere strenge, blandt andet også omfordelingspolitiske tiltag. At anskue fattigdom som et ulighedsproblem skaber forvirring om begreberne, og kan lede til fejlslutninger omkring prioriteringen af de politiske indsatser.

Lars Olsen har i forbindelse med sin bog »Den ny ulighed« fremført følgende betragtning omkring fattigdom og ulighed:

»Kun ganske få procent i Danmark lever længere tid i økonomisk fattigdom. Hvis vi kun fokuserer på de økonomisk fattige, gør vi problemet for lille. Omkring en sjettedel af de unge vokser på anden vis op med markant dårlige livschancer, og det er det afgørende ulighedsproblem, som vi burde gøre noget ved.«

Danmark er et af de mest velstående velfærdsamfund bl.a. karakteriseret ved en mindre økonomisk ulighed end mange af de europæiske lande, vi normalt sammenligner os med. Man kan have det synspunkt, at det er uacceptabelt, at der i et sådant samfund er nogen, der ufrivilligt lever i fattigdom. Det burde være en ambition at undgå, at enkeltpersoner, familier og børn lever et liv i fattigdom. Desværre er der eksempler på familier med børn, som lever, hvad vi vil kalde et liv i fattigdom, med de konsekvenser det har for børnene. De er fattige, fordi de ikke kan klare sig i det danske velfærdssamfund og har så få ressourcer, at de og deres børn er udelukket fra de mest elementære livsmønstre vaner og aktiviteter.

Usynlig og synlig fattigdom

Der er på mange måder tale om en usynlig fattigdom. Til forskel fra den synlige fattigdom, som vi møder i gadebilledet – hjemløse, der lever på gaden eller på forsorgshjem, eller fattige som tigger på gaden ved stationer eller andre offentlige steder. En synlig fattigdom, som leder tanken hen på den traditionelle form for fattigdom, at man er i nød.

Det er det typiske billede som tegnes af fattige i dagens Danmark. Næsten enhver avis som omtaler forhold, der har med fattige eller fattigdom at gøre, bringer altid billeder af hjemløse, der ligger på gaden eller en posemand/dame, som sidder på en bænk eller øldrikkende personer, der står i en klynge på torvet.

Det er meget vanskeligere at afbilde en enlig mor med sit barn i et beskedent hjem eller den almindelige kontanthjælpsfamilie med to børn, som bor i en almennyttig lejlighed, som kun har til dagen og vejen, eller den typiske familie som søger om en julepakke hos de private hjælpeorganisationer for at kunne holde en »almindelig« jul. Den usynlige fattigdom.

Uagtet, at fattigdom omfatter begge typer, udgør den synlige fattigdom kun en lille del af den samlede fattigdom. Der er for nylig foretaget en statistisk optælling af de hjemløse, der kan siges at afspejle en fattigdom, som har kendetegnet velfærdssamfundet i mange år, og som repræsenterer den synlige fattigdom. Selve tællingen blev opgjort til et tal på 5.000 personer, og selv om det gav anledning til at sige, at antallet af hjemløse stadig ligger på 10-11.000 personer, så er der tale om en lille andel af det samlede antal fattige.

Den usynlige fattigdom er langt større end den synlige fattigdom og er en udfordring for velfærdssamfundet.

Hvor mange er fattige i Danmark?

Vi ved det ikke præcist. Der er ikke opbygget og etableret en egentlig fattigdomsforskning i Danmark – som i andre EU-lande – som har kunnet bidrage til en begrebsmæssig afklaring, kontinuerligt følge udviklingen og fortælle, hvor mange der er fattige, og om der bliver flere eller færre fattige. Vi er i stedet henvist til enkeltstående fattigdomsundersøgelser, som dukker op med mere eller mindre tilfældige mellemrum og skaber en offentlig debat om fattigdom. Det gælder fra fx SFI/Sociologisk institut (2004), Rådet for socialt udsatte (2003) eller Det økonomiske Råd (2006).

Som grundlag for fattigdomsproblematikken præsenteres vi for det meste for fattigdomsopgørelser, som er baseret på folks indkomster. Her afgrænses fattige som personer og familier med en disponibel indkomst *under 50 procent eller 60 procent af median-indkomsten*. I EU er man konsekvent gået over til at anvende 60 procent -grænsen og snakker om antallet, som er i **risiko** for at leve i fattigdom. Problemet med disse opgørelser er, at de i højere grad belyser noget om ulighed og lighed i samfundet, end de viser noget om fattigdom.

Danske undersøgelser anvender mere traditionelt 50 procent – grænsen. Det gælder fx Det Økonomiske Råd og Arbejderbevægelsens Erhvervsråd – ofte begrundet i, at det er der forskningsmæssig tradition for også internationalt fx i OECD. Det samme gør Finansministeriet dog uden at kalde det fattige – man benævner det 'personer og familier med lave indkomster'. Også i Velfærdsministeriets udarbejdede 'National Rapport om Strategier for Social beskyttelse og Social inklusion 2008-2010' hedder det, at 60 procent-grænsen »er højere end den, der normalt bruges i en danske debat, hvor 50 procent af medianindkomsten anvendes som grænse«. (Velfærdsministeriet

Figur 1. Udvikling i antal fattige, 1.000 personer

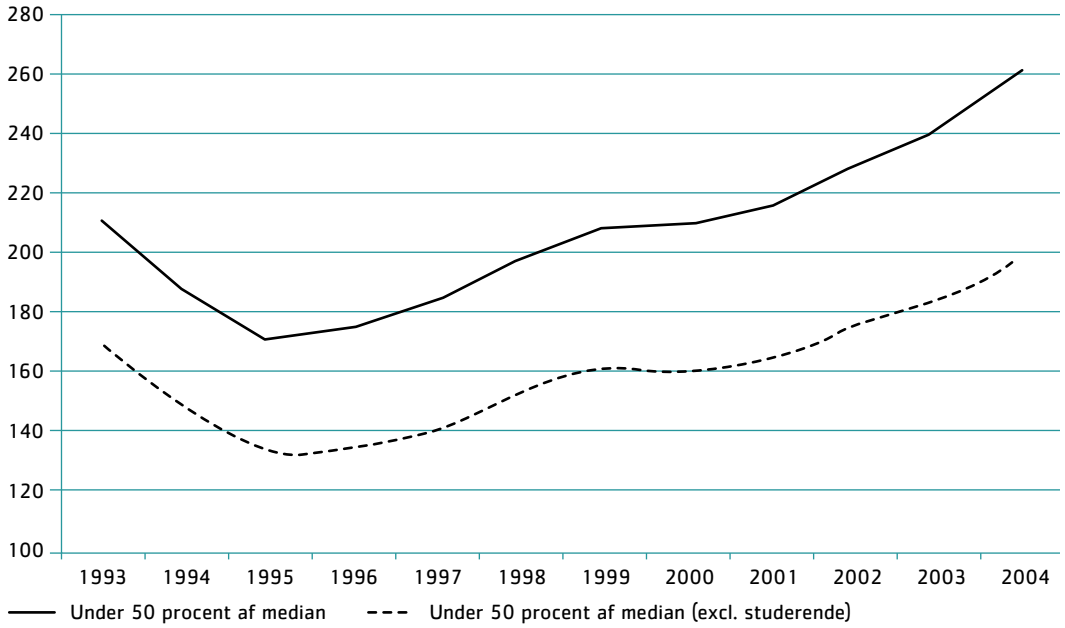

KILDE: AERÅDET PÅ BAGGRUND AF LOVMODELLENS DATAGRUNDLAG

2008). Selv om der ikke eksisterer en officiel fattigdomsgrænse, er 50 procent-grænsen den oftest benyttede ved opgørelser af omfanget af fattigdom i Danmark.

Det Økonomiske Råd har med denne afgrænsning opgjort andelen af fattige i 2004 til knap fem procent, hvor fattigdomsgrænsen for en voksen ligger på godt 75.000 kr. i årsindkomst i 2004. (Målt ved en fattigdomsgrænse på 60 procent af medianindkomsten var der 8,9 procent fattige). Personer under uddannelse indgår ikke i undersøgelsen. Argumentationen er, at de er i gang med at forøge deres kvalifikationer, så de kan erhverve en højere indkomst, og deres nuværende situation på SU er selvvalgt.

Undersøgelsen viser, at andelen af fattige er nogenlunde konstant over de seneste 20 år. Der er tale om en faldende andel i det første 10-år, mens andelen har været stigende siden 1998. Opgjort i antal personer er antallet af fattige i 2004 opgjort til 165.000 personer. Der har været en stigning i antallet af fattige siden 1998 på næsten 30.000 personer. I perioden 2001 til 2004 er tallet steget med 10.000 personer.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har også set på udviklingen i antallet af fattige på samme måde som Det Økonomiske Råd. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd anvender en lidt anden ækvivalensmetode end DØR, dvs. en anden vægtning af voksne og børn i sammenligning af forskellige familietypers indkomst. Det betyder, at de får lidt andre absolutte tal på fattige familier, men procentvis er resultaterne ens. Den forskellige ækvivalensskala betyder imidlertid specielt, at sammensætningen af fattige er lidt forskellig. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd får følgende resultater: Fra 2001-2004 er antallet af fattige steget med knap 45.000 – til forskel fra perioden 1993 til 2001 hvor antallet steg med 5.000 personer. Alene fra 2003 til 2004 er antallet steget med knap 20.000 personer (figur 1).

Hvem er de fattige

Ser vi på aldersfordelingen og alene på resultaterne uden studerende fremgår det, at antallet af unge mellem 18-30 år udgør den helt store gruppe af voksne fattige. Derimod er der en meget lille andel af voksne på 60 år og derover (figur 2).

I begge undersøgelser udgøres de fattige især af enlige, forsørgere med mange børn, indvandrere,

Figur 2. Aldersfordeling for personer under fattigdomsgrænsen, 2004, 1.000 personer

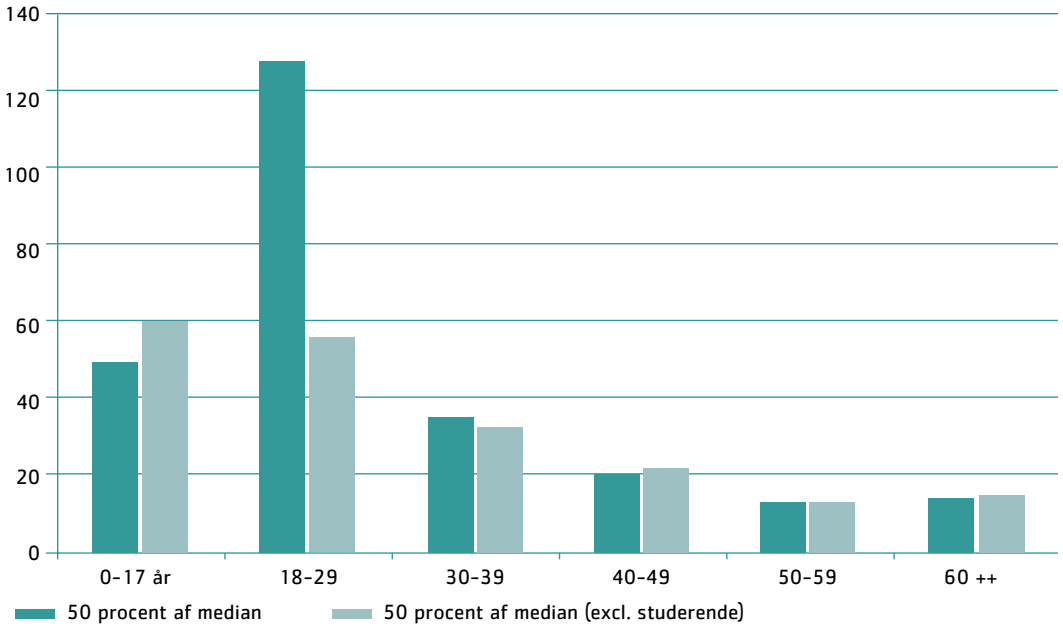

personer uden erhvervskompetencegivende uddannelse, personer uden for arbejdsmarkedet, og selvstændige erhvervsdrivende. Enlige forsørgere er oftere fattige end enlige uden børn, men enlige forsørgere med kun et barn synes hurtigt at komme ud af fattigdommen igen. Derimod har enlige med flere børn sværere ved at komme ud af fattigdom. Andelen af fattige er højere blandt indvandrere og deres efterkommere end blandt etniske danskere. Andelen er især høj for indvandrere de første år i Danmark, men der er stor variation mellem indvandrere fra forskellige oprindelseslande.

Børn som lever i fattigdom

I fattigdomsdiskussionen er der i de seneste år kommet mere fokus på børn og fattigdom. Ifølge DØRs opgørelser boede omkring 75.000 børn i et fattigt hjem i 2004, heraf ca. 40 procent hos en enlig forsørger. Ifølge DØRs undersøgelse er der en relativt høj sandsynlighed for, at personer uden en erhvervsindkomst er vokset op i hjem med lav indkomst. Alene af den grund er det vigtigt for børnenes muligheder i voksenlivet, at deres forældre får en fast tilknytning til arbejdsmarkedet og derigennem muligheden for at opnå en rimelig indkomst

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har også set på antallet af børn, der lever i fattigdom. Det vil sige børn, der lever i familier, som har en disponibel indkomst under 50 procent – grænsen. Den viser, at antallet af børn er steget med 12.000, og i 2004 lever ca. 60.000 børn i fattigdom.

Den »nye« fattigdom

Der tales om den »ny« fattigdom. Nogle taler om den i betydningen, at fattigdom ikke kun er økonomisk, men også social og kulturel, andre i betydningen at det ikke kun drejer sig om materielle forhold, men i langt højere grad om manglende deltagelse i samfundet eller ligefrem en eksklusion fra samfundslivet.

I den sammenhæng kan det være vigtigt at skelne mellem fattigdom og andre sociale problemer. Det, at fattigdom er et socialt problem, betyder ikke, at alle sociale problemer er at betragte som fattigdom. Det at være arbejdsløs eller være kontanthjælpsmodtager er ikke det samme som at være fattig, ligesom det at være fx alkoholiker eller narkoman ikke er det samme som at være fattig. Derimod kan det at være arbejdsløs i høj grad være årsag til,

Tabel 1: Børn der lever i fattigdom: (familier ekskl. studerende)

	Udvikling			Stigning		
	1993	2001	2004	1993-2001	2001-2004	1993-2004
Børn	43.600	48.300	60.300	4.700	12.000	16.600

KILDE: ARBEJDERBEVÆGELSENS ERHVERVSRÅD: FORDELING OG LEVEKÅR. 2007

at man ikke kan klare sig i samfundet, ligesom det, at man ikke kan klare sig i samfundet, kan være årsag til afledte sociale problemer, som fx misbrugsproblemer, ensomhed, og manglende socialt netværk. Det er vigtigt at skelne mellem fænomener på den ene side og årsager og konsekvenser på den anden side.

I dansk sammenhæng er der eksempler på at sætte lighedstegn mellem socialt udsatte og fattige, hvorved de fattige alene omfatter hjemløse, sindslidende, misbrugere, prostituerede m.v. Begrebet socialt udsatte er en samlebetegnelse for flere forskellige grupper, som hver er karakteriseret ved deres sociale problemer, hvor det kan være vanskeligt at afgøre, om disse problemer er årsag til eller er afledt af, at de har vanskeligt ved at klare sig i samfundet. Derfor kan afgrænsningen af gruppen socialt udsatte ikke bidrage til en afklaring af fattigdomsproblemet.

Ser vi på de grupper, som ufrivilligt har svært ved at klare sig i dagens velfærdssamfund, kan man sige, at fattigdommen har mange ansigter.

Der er en form for fattigdom, som hænger sammen med en lav indkomst og manglende forsørgerbyrde. Den manglende forsørgerbyrde er udtryk for, at det økonomisk er svært at få pengene til at slå til. Det drejer sig om enlige mødre i arbejde på lav løn eller mere typisk den store del af de enlige mødre på offentlige ydelser herunder kontanthjælp. Selv om der er stor forskel på enlige mødres økonomiske situation, er der en særlig høj andel af enlige mødre, som har det økonomisk svært, og hvor familien og specielt børnene lider en række afsavn. Der er i dag ca. 20.000 enlige mødre, som længerevarende er modtagere af kontanthjælp.

Det samme gælder parfamilier med børn, som er på kontanthjælp. De er blevet særligt hårdt ramt af regeringens forskellige kontanthjælpsindgreb for at få parfamilierne i arbejde. Der er i dag omkring 35.000 parfamilier med børn, som modtager kontanthjælp i mere end 6 måneder inden for det enkelte år. Det er familier, hvor der er stor risiko for, at børnene lider afsavn

Derudover er der enlige, som er fattige grundet mange år på offentlige ydelser, specielt kontanthjælp, men også nogle på førtidspension. Der er tale om langvarigt arbejdsløse, som har en række sociale problemer herunder misbrugsproblemer, og psykisk sårbare som har svært ved at finde ud af livet samt enlige med svære helbreds- og sundhedsproblemer.

Set i et historisk perspektiv er der ikke sket de store ændringer i fattigdomsbilledet. Det er stort set de samme grupper, som er i risikogruppen for at havne blandt de fattige. For netop 20 år siden beskrev jeg de fattige ud fra to forskellige træk.

Dem med de absolutte fattigdomstræk, som omfatter »personer, som næsten intet ejer af materielle goder, som hyppigt er hjemløse, som lider af alvorlige psykiske lidelser og fysisk er nedbrudt af et længerevarende misbrug. Der er tale om personer og familier i dyb social, økonomisk, menneskelig og kulturel nød, som har svært ved at tilvænne sig det almindelige liv.« (Hansen F.K. 1987)

Og dem med de relative fattigdomstræk, der omfatter »personer, som er integreret i samfundet, men hvor den samfundsmæssige integration for en stor del er meget spinkel. De er ofte udstødt af arbejdsmarkedet og befinder sig i en livssituation præget af økonomisk og/eller social nød. Der er tale om økonomisk knaphed, som udelukker dem fra goder og aktiviteter, som der i almindelighed er enighed om, at alle skal kunne opnå i velstandssamfundet. De levet primært af offentlige ydelser, og en del er fastlåste i bistandssystemet« (Hansen F.K. 1987).

Der er tale om træk, som også i dag er genkendelige for de grupper, som vi opfatter som fattige, og stort set er der tale om de samme kategorier

Tabel 2: Andelen af personer og familier med indkomst under 50 procent af medianindkomsten blandt personer og familier med forskellig socioøkonomisk status.

	2001	2002	2003	2004	2005
Beskæftigelse	2.0	2.1	2.2	2.2	2.2
Arbejdsløs	6.7	7.0	7.2	8.8	9.7
Kontanthjælp	20.6	21.2	21.4	25.6	26.2
Revalidering	8.5	8.2	8.5	8.3	8.8
Førtidspension	1,1	1.1	1.2	1.3	1.4
Efterløn	0.6	0.6	0.5	0.6	0.6
Pension	0.7	0.8	0.8	0.8	0.9
I alt	3.1	3.3	3.4	3.7	3.7

KILDE: ARBEJDERBEVÆGELSENS ERHVERVSRÅD, 2008

Amn: Studerende indgår ikke i beregningerne. Socioøkonomisk status er bestemt ud fra RAS statistikken: Arbejdsløse omfatter også arbejdsmarkedsparate kontanthjælpsmodtagere.

De nyeste tendenser i fattigdommen

Derimod kan man tale om nye tendenser i fattigdomsbilledet. Selv om flere udtrykker det synspunkt, at fattigdom i Danmark ikke har noget med økonomi at gøre, er de seneste års udvikling netop præget af og udtryk for en meget konkret økonomisk fattigdom. Ændringerne på kontanthjælpsområdet i retning af adfærdsregulering snarere end opfyldelse af familiers behov og forsørgerbyrde, har betydet, at kontanthjælpen som tidligere udgjorde et økonomisk sikkerhedsnet, i dag er at betragte som et kludetæppe med indviklede regler og undtagelsesbestemmelser. Forringelsen af kontanthjælpsydelserne og indførelsen af starthjælpsniveauet er udtryk for dette.

Den automatiske nedsættelse af ydelserne har været begrundet i incitamenter til at søge arbejde. Men incitamenterne virker imidlertid kun på personer, der har mulighed for at søge arbejde, skriver DØR i deres fattigdomsrapport, og peger på følgende konsekvenser.

»Nogle af de fattige kan have så ringe kvalifikationer eller så dårligt helbred, at økonomiske incitamenter ikke har betydning for deres chance på arbejdsmarkedet. En ændring af ydelserne for personer, hvis beskæftigelseschancer ikke påvirkes af økonomiske incitamenter, vil derfor alene betyde en nedgang i deres indkomst, og for nogle grupper betyder det, at de kommer ned under fattigdomsgrænsen«. (DØR, 2006)

Andelen af kontanthjælpsmodtagere, som har en indkomst under 50 procent af medianindkomsten, viser sig da også at være stigende de seneste år. Hvor det i 2001 var hver femte kontanthjælpsmodtager, er det i 2005 mere end hver fjerde. Andelen af fattige kontanthjælpsmodtagere steg især i 2003 og 2004 (tabel 2). Det skal blandt andet ses i sammenhæng med, at de økonomiske vilkår for kontanthjælpsmodtagerne blev væsentligt forringet, da kontanthjælpsloftet blev indført.

Vi har ikke nogen præcis viden om hvor mange personer og familier, som har været berørt eller lever på lav ydelse – starthjælp eller introduktionsydelse, nedsat ungeydelse, nedsat hjælp eller ramt af kontanthjælpsloftet og 300 timers reglen. Det samlede antal bliver ikke offentliggjort i de statistiske opgørelser. Der findes kun opgørelser af starthjælp, introduktionsydelse og 300 timers reglen i statistikken, men vi ved ikke, hvor mange der er på nedsat hjælp eller ramt af kontanthjælpsloftet. I rapporten ›Kulegravning af kontanthjælpsområdet‹, angives nogle størrelser for, hvor mange som er på de lave ydelser i det enkelte år 2005 (Beskæftigelsesministeriet, 2006).

Af de 200.000 personer, der i 2005 var berørt af kontanthjælp, modtog

- ca. 160.000 almindelig kontanthjælp på voksensats
- ca. 42.000 modtog kontanthjælp på ungesats
- ca. 3.300 starthjælp

Af de 160.000 personer på almindelig hjælp var 100.000 enlige og ca. 60.000 gifte samlevende. Af de enlige havde 58.000 forsørgerpligt, mens det blandt gifte samlevende var 48.000.

Der var i 2005 ca. 20.000 ægtepar som fik nedsat hjælp pga. kontanthjælp i sammenhængende 6 måneder, og ca.14.000 personer var i februar 2005 berørt af kontanthjælpsloftet, hvoraf 10. 400 var samlevende/gifte. Af de 42.000 unge på ungesats var der ca. 13.000, som fik reduceret deres ydelse i 2005. (Beskæftigelsesministeriet, 2006). Der *kan være tale om overlap mellem de forskellige lave ydelser, men opgørelser viser, at mellem 36-50.000 personer/familier har været berørt af lave ydelser i 2005.*

For det andet er der sket ændringer i sammensætningen af fattige.

- der er flere familier med anden etnisk baggrund
- der er flere unge med svære problemer
- der er i dag fattige familier, som har boligproblemer, fordi de ikke kan betale deres husleje efter nedsættelsen af deres kontanthjælp

Derudover er der i dag flere individuelle derouter. Personer, som mister deres arbejde og/eller har svært ved at mestre livet i øvrigt, havner ofte på kontanthjælp og kommer i situationer, hvor de meget nemt bliver udelukket fra det almindelige hverdagsliv.

Har vi tilstrækkelig viden om fattigdomsproblematikken?

Velfærdssamfundets evne til at forebygge og modvirke fattigdom har været til diskussion i de senere år. For at opfylde en sådan ambition er det selvfølgelig vigtigt at kende problemernes omfang og retning, og hvad det er for problemer og problemgrupper, som grundet mangel på nødvendige ressourcer har vanskeligheder med at klare sig i samfundet.

Ovenstående belysning af omfanget af fattigdom og fattigdomsproblemerne i det danske samfund er baseret på de seneste og hyppigst anvendte data til kortlægning og belysning af fattigdomsproblemers omfang og karakter i Danmark. Som i andre lande er der anvendt en relativ afgrænsning (50 procent-grænsen), hvor fattigdomsgrænsen alene er udtryk for et økonomisk mål for at kunne klare sig i samfundet.

Spørgsmålet er imidlertid, om sådanne relative afgrænsninger er tilstrækkelige mål for en kortlægning af fattigdomsproblemerne med henblik på at give en vurdering af, hvordan fattigdommen kan forebygges og modvirkes.

Problemet er, at den relative afgrænsning alene siger noget om, at folk har lavere indkomster end andre, men ikke om de rent faktisk kan leve et acceptabelt liv for de lave indkomster. Kan man leve acceptabelt for den disponible indkomst som svarer til 50 procent-grænsen? I DØRs undersøgelsen svarer grænsen til en månedlig disponibel indkomst på 6.500 kr. (2004) for en enlig, som skal dække boligudgift samt øvrige forbrugsudgifter mad, tøj, personlig hygiejne og fritidsinteresser.

Samtidig er opgørelserne baseret på et enkelt år, hvilket betyder, at personer med tilfældig lav indkomst i det enkelte år indgår uden nødvendigvis at være økonomisk dårligt stillede. Det har betydet, at det er let at afvise disse indkomstopgørelser som noget, der er udtryk for fattigdom (Finansministeriet, 2004). Dertil kommer, at man selvfølgelig kan sætte spørgsmålstegn ved, om det alene at have lav indkomst et år skaber risiko for fattigdom. Et væsentligt træk ved fattigdomsforskningen er påpegningen af varigheden af knappe ressourcer, som en helt afgørende faktor for fattigdom.

Der har derfor rejst sig en diskussion om nødvendigheden af supplerende mål, som i højere grad kan sige noget mere præcist om, hvilke personer og familier herunder børnefamilier, som har vanskeligheder med at klare sig i samfundet. For en afklaring af problemets størrelse opererer nogle lande med definerede fattigdomsgrænser.

I Danmark eksisterer der ikke en officiel fattigdomsgrænse eller en grænse for, hvem der ikke kan klare sig i samfundet. Der er heller ikke udviklet en norm for, hvor meget den enkelte person eller familie som minimum skal have til rådighed til hverdagsforbrug, for at man kan have et acceptabelt leveniveau. Det betyder, at der til stadighed opstår tvivl om omfanget af personer, der har svært ved at klare sig i samfundet og tvivl om, om antallet af personer og familier i denne situation falder eller stiger.

Samtidig er der uklarhed om de økonomiske vilkår for personer og familier, som er modtagere af offentlige indkomstoverførsler i længere tid og konsekvenserne af denne situation. De seneste års ændringer på kontanthjælpsområdet, og indførel-

»Enlige forsørgere er oftere fattige end enlige uden børn, men enlige forsørgere med kun et barn synes hurtigt at komme ud af fattigdommen igen«

se af starthjælp og en introduktionsydelse på samme lave niveau har affødt en diskussion, om niveauet for disse ydelser sikrer en forsørgelse, som giver mulighed for et acceptabelt leveniveau.

Det er ikke mindst på denne baggrund, at en række private hjælpeorganisationer herunder såvel Rådet for Socialt Udsatte og Red Barnet på baggrund af udarbejdede rapporter om de økonomiske vilkår for henholdsvis de socialt udsatte og for børnefamilierne har peget på behovet for fastlæggelse af en fattigdomsgrænse eller en grænse for et acceptabelt leveniveau.

På den ene side er det vigtigt at fastholde, at fattigdom har at gøre med den enkelte families økonomiske formåen. På den anden side er indkomsten, som påpeget af den norske sociolog Stein Ringen, kun et indirekte mål for en eventuel fattigdomssituation. Indkomsten angiver den enkelte families muligheder, men ikke deres faktiske levevis. Skal man afgrænse, hvem der ikke kan klarer sig i samfundet, eller som har så få ressourcer, at de er udelukket fra et acceptabelt leveniveau, er det nødvendigt med mere direkte målemetoder. Her kan man pege på tre vigtige metoder – varighedsmetoden, afsavnsmetoden og budgetmetoden.

Flere år afspejler fattigdom

Det Økonomiske Råd påpeger rigtigt, at fattigdom opgjort på baggrund af indkomsterne i et enkelt år kan give et misvisende billede. Tilfældige udsving og midlertidige forhold, ikke mindst for selvstændige erhvervsdrivende, kan betyde, at de i det enkelte år har lave indkomster. Det at have lave indkomster i flere år er et bedre udtryk for en fattigdomssituation. Man har vanskeligt ved at få dagligdagen til at slå til og erstatte og genanskaffe goder. Rådet har derfor set på situationen over en 16-årig periode og opgjort, hvor mange der ligger under fattigdomsgrænsen.

Jo flere år der betragtes, jo færre personer har ligget under fattigdomsgrænsen, men samtidig viser undersøgelsen, at der er en stigende risiko for at »hænge fast« i fattigdom, jo flere år man har ligget under grænsen. Der vil således være 5 procent af dem, som er fattige i et enkelt år, som forsat vil være fattige efter 10 år. Rådets undersøgelse viser, at ca. 125.000 personer har haft en indkomst under fattigdomsgrænsen i tre år over en periode på 16 år. Perioder, hvor det er vanskeligt at få økonomien til at hænge sammen og med afledte sociale og psykologiske konsekvenser.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har også set på antal personer, som har levet med lav indkomst i mindst tre år i træk. Det vil sige, at de tre år i træk har haft en disponibel indkomst som ligger under fattigdomsgrænsen (50 procent-grænsen).

En sådan opgørelse viser, at det er langt færre personer og familier, som bliver omfattet af fattigdom. Over de seneste år har der været tale om en stigning. Fra 1997 til 2004 er antallet steget fra 28.000 til 46.000 personer – en stigning på 60 procent. (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, 2007). Der er en tendens til, at længerevarende fattigdom udgør en stigende andel af den samlede fattigdom. I 1998 var der 19 procent, som havde været fattige tre år i træk, en andel som er steget til 23 procent i 2004.

Varigheden spiller en afgørende rolle og både i EU og i Norges fattigdomsudredning foretages en afgrænsning af fattige, som har ligget under grænsen i tre år

Afsavnsmetoden

Ved afsavn forstår vi, at den enkelte person eller den enkelte familie ikke har økonomisk mulighed for at købe varer eller deltage i aktiviteter, som der er bred enighed om, at alle skal have mulighed for. Det gælder fx økonomiske ressourcer til at »kunne inviterer gæster hjem«, »give gaver til fødselsdag«, »købe nødvendig medicin«, »gå til frisør«, »gå til tandlæge«. En opgørelse af afsavn baseret på data fra den seneste levekårsundersøgelse 2000 fra Socialforskningsinstituttet og Sociologisk Institut viser, at det er en meget lille del af de danske personer og familier, som lider afsavn, og en meget lille del lider afsavn på flere områder. Af alle danske personer og familier har 77 procent således ingen afsavn. Derimod er der 6 procent, som har mindst 4 afsavn begrundet i deres dårlige økonomi.

Selv om der er en klar sammenhæng, mellem de afsavn familier og personer har og så deres økonomiske formåen, så er der ikke tale om en automatik. Afsavnene er ikke alene udtryk for en manglende økonomisk formåen, men også udtryk for forskelle i levevis og prioriteringer. Derfor er opgørelsen af afsavn for upræcis til at angive en grænse for et acceptabelt leveniveau.

Budgetmetoden

Budgetmetoden er mest kendt som grundlag for opgørelsen af antallet af fattige i USA, hvor man sammensætter en »kurv af nødvendige madvarer« med henblik på at opgøre, *hvad det koster at leve*. Det er et princip som også ligger bag udarbejdelsen af fx de skandinaviske landes *Standardbudgetter*, som omfatter *et rimeligt, almindeligt forbrug*. Det indeholder ikke alene udgifter til mad og drikke, men også udgifter til tøj, personlig hygiejne,

»Eksistensen af personer og familier, som ikke kan klare sig, opfattes af flertallet af befolkningen og formodentlig også af alle politikere som en uacceptabel situation«

transport, fritidsinteresser og dagligvarer. I Sverige er kontanthjælpen baseret på summen af boligudgiften og et rådighedsbeløb, som kaldes »riksnormen«, som den svenske socialstyrelse beregner på baggrund af det svenske standardbudget. I Norge har Statens institut for Förbrugsforskning (SIFO) iværksat et projekt med henblik på at udvikle en »mindstestandard« for forbrug. Intentionen er, at anvende den som grundlag for fastsættelse af socialhjælp i kommunerne og som en indikator på fattigdom i Norge.

I Danmark har Forbrugerstyrelsen udarbejdet et tilsvarende standardbudget for et rimeligt, almindeligt forbrug. Det er ikke et minimumsbudget, men grundlaget for standardbudgettet kan med rimelighed anvendes som udgangspunkt for et acceptabelt leveniveau. Hvor eksperter i forbindelse med standardbudgettet har set på det »rimelige« og »typiske« i fastlæggelsen af forbruget, vil det i forhold til det acceptable leveniveau i højere grad være det »nødvendige« og det »beskedne« eller det »acceptable«, der er styrende for fastlæggelsen af forbruget.

Et budget, der angiver et acceptabel leveniveau, vil være et forbrug, *som afspejler et nødvendigt og beskedent forbrug i forhold til en aktiv deltagelse i samfundet og som er bredt accepteret i befolkningen.*

Der er tale om et forbrug, som på den ene side giver grundlag for at kunne leve et sundt liv og kunne deltage aktivt og socialt i familiemæssige og samfundsmæssige sammenhænge, og på den anden side ikke afspejler nogen form for luksus, men er beskedent og alligevel nødvendigt for at kunne opretholde et hverdagsliv med aktiv og social deltagelse.

Nødvendigheden kommer ind på den måde, at der ikke skal være tale om et forbrug, som fører til et »dårligt« liv med hensyn til helbred eller fører til isolation, men netop kan omfatte forbrugsudgifter til socialt samvær, sund mad og aktiv deltagelse. Der er tale om den nødvendige forsørgelse af sig selv og sine på et beskedent niveau, hvor det er muligt at »mestre« livet på godt og ondt

At operere med et budget for et acceptabelt leveniveau er selvfølgelig politisk vanskeligt. Det er vanskeligt at definere et niveau, som ikke er efterstræbelsesværdigt. Til gengæld kan udviklingen af et sådant mål være udtryk for, hvad man politisk synes er uacceptabelt i et velfærdssamfund.

Grænsen for gældsinddrivelse

Det er måske heller ikke nødvendigt. For man kan mene, at vi allerede i dag har defineret en form for offentlig fattigdomsgrænse, nemlig i forbindelse med opkrævning af offentlig gæld. Når man fx opkræver skattegæld, så sikres skyldneren et rimeligt rådighedsbeløb til sig og sine til et forbrug baseret på en række objektive kriterier. Kriterierne omfatter fx rimelige udgifter til bolig, nettoudgifter til husstandes mindreårige hjemmeboende børn (1.320 kr. for 0-2 årige, 1.690 kr. for 3-7 årige, og 2.420 kr. for 8-17 årige pr. måned), udgifter til særlige behov, et rådighedsbeløb (4.840 kr. og evt. ægtefælle 3.370 kr. pr. måned) samt ydelser på gæld.

Konkret er det ensbetydende med, at man ikke tvangsopkræver gæld fra personer med en nettoindkomst under 7.443 kr., og 9.281 kr. , hvis der er et barn som skal forsørges. Nettoindkomsten adskiller sig fra disponibel indkomst, ved at ikkeskattepligtige ydelser som børnefamilieydelse, børnepenge, boligstøtte m.v. ikke medregnes som en del af indkomsten.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har foretaget en beregning af personer og familier, som falder under fattigdomsgrænsen, hvis man benytter gældsinddrivelsesgrænsen. Det viser sig, at andelen af fattige er 4,6 procent og altså en lille smule større end andelen ved 50 procent -grænsen, hvor den er 4.0 procent. Det mere afgørende er, at sammensætningen af fattige er forskellig, fordi man ved gældsinddrivelsesgrænsen i højere grad tager hensyn til udgifter til børn, og derved er andelen af enlige og par med børn under grænsen større ved gældsinddrivelsesprincippet end ved 50 procent-grænsen. Fx er der 25 procent af de enlige med børn, som falder under gældsinddrivelsesgrænsen, mens kun 7 procent af de enlige med børn falder under 50 procent-grænsen. (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, 2007).

Behov for erkendelse og viden

Hvor mange er fattige i Danmark? Er der personer og familier, som har en så sårbar økonomi, at de har vanskeligt ved at klare sig og leve et acceptabelt hverdagsliv? Det første ved vi noget om, men vi ved det ikke mere præcist, fordi vi i Danmark ikke opererer med en officiel definition af, hvad det vil sige ikke at kunne klare sig, eller opererer med en officiel

fattigdomsgrænse. Det andet rapporteres der dagligt om fra socialforvaltningerne og de private sociale hjælpeorganisationer, men da der ikke er nogen officiel definition af eller norm for et acceptabelt leveniveau, ved vi ikke i hvilket omfang, og om der tale om fald eller stigning?

Eksistensen af personer og familier, som ikke kan klare sig, opfattes af flertallet af befolkningen og formodentlig også af alle politikere som en uacceptabel situation. Derfor må der skabes klarhed over omfang og sammensætning samt årsager og konsekvenser.

Der er for det første behov for en større politisk erkendelse, af, at selv om vi lever i et velfærdssamfund, kan eksistensen af fattige forekomme. Dernæst er der behov for supplerende metoder til at indkredse omfanget af personer og familier, som har vanskeligt ved at klare sig i samfundet. Ikke blot for et enkelt år, men fortløbende så vi kan se, om problemet bliver større eller mindre og eventuelt hvor mange som hænger fast i fattigdom. Fastlæggelse af en grænse for et acceptabelt leveniveau kan være et bidrag til en større forståelse.

KILDER:

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. 2007.
Fordeling og levevilkår. 2007

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. 2008

Beskæftigelsesministeriet, 2006.
Kulegravning af Kontanthjælpsområdet.

Det økonomiske Råd, 2006.
Dansk Økonomi. Efterår 2006. Konjunktur-vurdering. Fattigdom i Danmark.

Finn Kenneth Hansen: 2008.
Fattigdom i Danmark. I »Den ny fattigdom – kan vi være det bekendt«. Susi og Peter Robinsohns Fond, 2008.

Finn Kenneth Hansen & Henning Hansen, 2004;
»At eksistere eller at leve«. Fattigdom og lave indkomster i Danmark – hvordan måler man fattigdom. CASA 2004

Finn Kenneth Hansen, 2004.
Fattigdom og Social udstødning. I Morten Ejernæs m.fl. Sociologi og Socialt arbejde. Danmarks Forvaltningshøjskole.

Finn Kenneth Hansen & Henning Hansen;
Fattigdom og Social ulighed i sundhed – rapport om Den Danske Nationale Handlingsplan. CASA 2007

Finn Kenneth Hansen m.fl.
De fattigste i Danmark. Socialforsknings-instituttet, publ. 166. København 1987

Finansministeriet m. fl. 2004.
Lavindkomstgruppen – mobilitet og sammensætning. Finansministeriet

Jørgen Elm Larsen, 2004:
Fattigdom og social eksklusion, Tendenser i Danmark over et kvart århundrede. Socialforskningsinstituttet Rapport no. 04:27: København

Rådet for Socialt Udsatte, 2003.
Sociale ydelser set i et fattigdoms-perspektiv.

Social Årsrapport 2007.

Social Årsrapport 2005

Stein Ringen, 1988.
Direct and Indirect Measures of Poverty.
Journal of Social Policy. Volume 17, part 3.

Velfærdsministeriet m.fl. 2008.
National rapport om strategier for social beskyttelse og social inklusion 2008-2010.

Livet som fattig – om ikke at kunne gøre som de fleste

Rune Hagel Andersen,
cand. scient. adm. og koordinator i Socialforvaltningen, Københavns Kommune. Har gennemført analyser og evalueringer af social- og beskæftigelsespolitik siden 2002, senest med fokus på fattigdom og effektmåling (fx af beskæftigelsesindsatsen »Grundlæggerne« og familiebehandlingstilbuddet »Familien i Fokus)«. Har tidligere gennemført analyser af førtidspensionsordningen, starthjælpsordningen, vilkårene på handicapområdet m.m. Ansat i Ankestyrelsen fra 2002 – 2006 og i Socialforvaltningen, Københavns Kommune fra 2006.

RUNEHAGEL@ANDERSEN.MAIL.DK

Af Rune Hagel Andersen, koordinator

På baggrund af en undersøgelse af levevilkår og fattigdom i Københavns Kommune redegør artiklen for de forhold, som fattige i København lever under. Artiklen beskriver, hvordan de fattige er aktive personer, der lægger strategier og håndterer deres situation, og viser derved, at billedet af den opgivende og ugidelige person langtfra passer på alle fattige. Fattigdom er mere udbredt end som så og hænger ikke altid sammen med en ophobning af sociale og psykiske problemer.

[*»Hvis du skal ud og have kontakt med andre mennesker, så betaler du egentlig også for det, det koster at gå ud. En kop kaffe et sted, det koster. Det er altså lige et par dage med rugbrød, som man lige bruger på sådan noget – det kan vi ikke. Så det sociale liv, det er sgu dyrt.«*

Sådan fortæller en enlig mor på 46 år. Dermed rammer hun sagens kerne, når vi taler om fattigdom i den vestlige verden. Her er fattigdom, at man ikke har råd til det, som de fleste har råd til, og som de fleste opfatter som en selvfølgelighed.

I 2007 var jeg med til at gennemføre en undersøgelse af levevilkår og fattigdom i Københavns Kommune. Undersøgelsen var bestilt af Socialudvalget på foranledning af Socialborgmester Mikkel Warming. Den skulle, ud over at give et bud på en fattigdomsgrænse, belyse de faktiske forhold, som fattige lever under.

Netop det er særlig vigtigt i lyset af den debat om fattigdom, som for alvor har udfoldet sig de seneste to-tre år. For debatten synes mere at have handlet om, hvordan man kan definere og måle fattigdom end om de problemer, mennesker med en trængt økonomi har. Det har været en meget teknisk debat, om for og imod median-opgørelsesmetoden, for og imod budget-opgørelsesmetoden, om man nu målte for få eller for mange fattige, og om opgørelsen nu var pålidelig, når man ikke havde fuld information om fx folks formuer og sort økonomi. Således har debatten i mindre grad handlet om, hvilke forhold fattige lever under, og hvad vi kan og vil gøre ved dem.

Det er vigtigt at få faktisk viden om de forhold, fattige lever under, fordi det giver et fundament at handle ud fra: Når vi kender problemerne, kan vi også finde løsninger.

Det er vigtigt at have en præcis definition af fattigdom. Men vi skal ikke fortabe os i diskussioner om målemetoder og dermed glemme at belyse de faktiske forhold. I den forbindelse er det værd at tage med i betragtning, at ser vi på de seneste undersøgelser af fattigdom foretaget af Syddansk Universitet, Det Økonomiske Råd og Socialforvaltningen i Københavns Kommune, kommer de – på trods af forskellige målemetoder – frem til at definere de samme grupper som fattige og til de samme karakteristika ved fattige. Så selvom man kan være uenig om definitioner og målemetoder, fortæller resultaterne stort set det samme.

Artiklen tager udgangspunkt i undersøgelsen af levevilkår og fattigdom, og den beskriver de forhold, fattige lever under i København. En af rapportens pointer er, at de fattige ikke skal betragtes som passive personer, der sidder opgivende tilbage og er slået ud af deres trængte økonomiske situation.

Tabel 1. Aktiviteter og goder som folk mener er nødvendigheder sammenholdt med, hvad man har måttet undlade af økonomiske grunde. København 2007.

	Det er en nødvendighed at		Har måttet undlade at	
	Alle	Fattige	Alle	Fattige
	--- pct. ---			
• spare op (for eksempel til pension, ferie, forbedringer af bolig, eller indkøb af større ting)	73,3	66,2	41,3	71,7
• gå i byen med venner en aften	58,2	52,4	26,6	51,7
• holde ferie udenfor hjemmet	59,6	54,5	30,1	50,7
• foretage reparationer i boligen eller erstatte udstyr i hjemmet, der var gået i stykker eller brugt op (køleskab, vaskemaskine, tv mv.)	90,4	90,2	27,5	47,3
• købe nyt fodtøj, tøj eller overtøj, da det gamle var gået i stykker eller brugt op	94,4	91,2	25,1	45,4
• dyrke fritidsinteresser	65,3	61,2	22,6	43,4
• gå til tandlægen	94,7	90,1	23,9	42,9
• besøge familie eller venner, der bor mere end 20 km fra hjemmet	82,3	77,4	21,9	42,7
• gå til frisør	57,7	40,6	26,4	42,3
• holde avis	32,0	22,8	24,4	42,3
• købe frisk frugt og grøntsager	87,9	79,3	21,6	42,2
• tegne ulykkes- og indboforsikring	85,9	73,5	15,1	38,9
• være medlem af en A-kasse	60,7	53,6	16,0	37,3
• invitere gæster hjem	74,8	64,9	16,7	33,1
• give gaver til fødselsdage og lignende	79,4	72,2	18,1	32,6
• spise tre måltider om dagen	88,3	83,7	15,5	32,2
• have internet i hjemmet	52,5	49,2	15,4	28,4
• betale husleje, lån til bolig, el, gas eller vand til tiden	98,5	97,1	16,6	26,7
• købe medicin, der var ordineret af lægen	95,1	95,0	13,8	25,7
• have en cykel	65,1	58,9	12,9	19,9
• have TV i hjemmet	70,9	56,8	11,2	19,5
• have telefon	90,5	84,9	9,3	13,6

KILDE: ANALYSE AF LEVEVILKÅR OG FATTIGDOM I KØBENHAVN 2007

Sådanne personer findes, men folk med en trængt økonomi er i høj grad også aktive personer, der lægger strategier og håndterer deres situation. Billedet af den opgivende og ugidelige person passer måske på nogle fattige, men langt fra på alle. Det hænger måske sammen med, at fattigdom er mere ubredt end som så, og at fattigdom ikke altid hænger sammen med en ophobning af sociale og psykiske problemer. Fattigdom hænger i mange tilfælde alene sammen med det at have en trængt økonomi, hvor man ikke har råd til det, de fleste har råd til.

Oplysningerne om de beskrevne forhold bygger på Socialforvaltningens spørgeskemaundersøgelse om levevilkår og fattigdom i Københavns Kommune, som blev gennemført i juni 2007. Den består af 1.512 besvarelser og 20 interview med borgere i en svær økonomisk situation. Det skal understreges, at beskrivelserne bygger på folks egne oplevelser og informationer.

Når jeg taler om fattige, gør jeg det ud fra den definition, som ligger til grund for rapporten »Analyse af levevilkår og fattigdom i Københavns Kommune«. Her defineres man som fattig, hvis man lever i en familie med en disponibel indkomst, som ikke kan indfri et minimalt og skrabet standardbudget for en acceptabel levestandard. For en enlig uden børn, som er eller burde være i arbejde, var det minimale standardbudget 9.110 kr. månedligt i 2007. For en nærmere gennemgang af standardbudgettet henvises til rapporten.

Vanskeligt at opretholde sin levestandard

I undersøgelsen blev der spurgt ind til, hvilke af 22 goder og aktiviteter personerne har måttet undvære, fordi de ikke havde råd. Der blev altså ikke

»Debatten synes mere at have handlet om, hvordan man kan definere og måle fattigdom end om de problemer, mennesker med en trængt økonomi har«

spurgt til, om de havde fravalgt goden eller aktiviteten af religiøse eller politiske grunde eller på grund af personlige præferencer. Der blev alene spurgt til, om de måtte vælge goden eller aktiviteten fra, fordi de manglede pengene.

På baggrund af svarene konkluderes det i rapporten, at fattige primært har vanskeligt ved at opretholde og vedligeholde deres levestandard og ved at deltage i sociale aktiviteter. Således ligger det at spare op, erstatte eller reparere ødelagte ting og tøj, ferier og at gå i byen med venner blandt de fem goder og aktiviteter, som oftest vælges fra af de fattige, jf. tabel 1.

Vender vi os mod de goder og aktiviteter, hvor der er størst forskel mellem hvor mange københavnere og hvor mange fattige, der må undvære goden, er billedet igen, at de fattige har svært ved at opretholde et socialt liv. Således er det at gå i byen med venner og besøge familie og venner to af de fem afsavn, hvor der er størst forskel mellem fattige og alle københavnere.

Flere interviewpersoner fremhæver da også, at har man ikke særlig mange penge, går det ud over det sociale liv med venner og den øvrige familie. Flere inviterer ikke nogen hjem, fordi de er flove over deres hjem. Andre tager ikke med, når vennerne tager ud, fordi det koster penge. Også private besøg kan være vanskelige på grund af transportudgifterne. En mor fortæller:

»De (børnene red.) kan ikke gå ud med deres venner, for det er der ikke råd til. Og det gør jo så også, at man bliver ensom, fordi der så ikke bliver særlig meget samvær med dem i klassen….Hvis du skal ud og have kontakt med andre mennesker, så betaler du egentlig også for det, det koster at gå ud. En kop kaffe et sted, det koster. Det er altså lige et par dage med rugbrød, som man lige bruger på sådan noget – det kan vi ikke. Så det sociale liv, det er sgu dyrt.« (En enlig mor, 46 år)

Den stramme økonomi har således stor indflydelse på det sociale liv. Selv om de fleste interviewpersoner prioriterer at kunne betale de faste udgifter, fortæller flere om, at de nogle gange prioriterer fornøjelserne og så for eksempel skærer ned på mad, fordi de mener, at det er vigtigt for livskvaliteten at have råd til at deltage i sociale aktiviteter og samfundet i øvrigt.

Men også goder, som handler om at sikre sig i fremtiden, vælges oftere fra af de fattige end af alle københavnere. Det at spare op, at tegne ulykkes- og indboforsikring og være medlem af en A-kasse er blandt de fem goder og aktiviteter, hvor der er størst forskel på alle københavnere og de fattige. I akutte situationer har fattige således ofte intet at falde tilbage på, som kan opretholde og vedligeholde deres levestandard.

Også sundhedsmæssigt har de fattige svært ved at vedligeholde deres levestandard. Vi har spurgt

Tabel 2. Øvrige indtægter. København 2007.

	Ja	Nej
Har du eller andre i familien inden for det sidste år taget ekstra arbejde for at supplere økonomien?		
	--- pct. ---	
Fattige	47,7	52,3
Alle	29,2	70,8
Har du eller andre i familien inden for det sidste år fået hjælp fra humanitære organisationer (for eksempel julepakker)?		
	--- pct. ---	
Fattige	9,0	91,0
Alle	4,3	95,7
Har du eller andre i familien inden for det sidste år fået hjælp fra venner eller familie for eksempel i form af en fast ydelse, lån eller ekstraordinære gaver?		
	--- pct. ---	
Fattige	58,1	41,9
Alle	28,9	71,1
Har du eller andre i familien inden for det sidste år haft andre indtægter, der ikke er registreret hos Told og Skat?		
	--- pct. ---	
Fattige	17,9	82,1
Alle	10,4	89,6

KILDE: ANALYSE AF LEVEVILKÅR OG FATTIGDOM I KØBENHAVN 2007

ind til, hvilke af 22 goder og aktiviteter, københavnerne finder nødvendige, og som man bør have råd til. Ideen har været at få en belysning af, hvilke af de goder og aktiviteter, vi har spurgt ind til, som flest i befolkningen synes er noget, man bør have råd til. Dermed kan vi i vores analyse se bort fra de goder og aktiviteter, som der ikke er stor opbakning til.

Ser vi på det, som over 80 procent af københavnerne synes er nødvendigt, falder det i øjnene, at mange fattige har problemer med at leve op til den sundhedstilstand, som københavnerne som helhed ønsker at have råd til. Det handler om at gå til tandlæge, købe lægeordineret medicin, spise tre måltider om dagen og købe frisk frugt og grønt.

Flere afsavn jo længere tid i fattigdom

I rapporten undersøges det, hvordan afsavnene fordeler sig i forhold til, hvor mange år personerne har været fattige. Her er resultatet, at personer, som har været fattige i mere end tre år, har flere afsavn end personer, som har været fattige i kortere tid.

Det kan måske undre, at der er en forskel i, hvor lang tid man har været fattig. Alle er jo fattige. I forskningen har man imidlertid beskæftiget sig med de processer, der er mellem at være »fattig« og »ikke fattig«. Man har fundet frem til, at en persons eller families levestandard ikke falder på samme tidspunkt, som indkomsten falder. Der går derimod et stykke tid, før levestandarden falder. Det kan skyldes, at en husholdning har opsparede ressourcer, som man kan trække på et stykke tid. Med tiden vil ressourcerne blive drænede, hvorefter levestandarden falder. Dette kan være en forklaring på forskellen mellem dem, som har været fattige i kort og i lang tid. En anden forklaring kan være, at i gruppen af fattige i kort tid, er der særlig mange unge, som måske får økonomisk hjælp af forældrene.

Det mest nødvendige vælges ikke altid til

Sammenholdes holdningerne til hvilke goder og aktiviteter, der anses som nødvendigheder, med, hvad man rent faktisk har måttet undvære, er der ikke en entydig sammenhæng. Det er altså ikke nødvendigvis sådan, at jo mere nødvendig en gode

»Flere inviterer ikke nogen hjem, fordi de er flove over deres hjem. Andre tager ikke med, når vennerne tager ud, fordi det koster penge«

anses for at være, desto mindre undværer man den givne gode. Denne tendens gælder også for befolkningen som helhed og kan tolkes i retning af, at der er forskel på, hvad man mener er vigtigt og den faktiske adfærd. Det kan også skyldes, at nogle af udgifterne er mere løbende end andre. For eksempel er det måske ikke unaturligt, at man oftere undlader at spise tre måltider mad af økonomiske grunde end det at have et fjernsyn, da udgiften til mad måske lettere kan ændres end udgiften til et fjernsyn.

Sidstnævnte understøttes af vores interview, hvor flere fremhæver, at maden er den eneste variable udgiftspost. Derfor er det her, der kan skæres ned, hvis der skal være penge til »fornøjelser«. Det er især oplevelser som at gå ud at spise, gå på café eller gå i biografen, der nævnes. I børnefamilierne ønsker man især at tage børnene med i Tivoli, på Bakken og lignende.

»Vi mangler en masse ting, men det er »unødvendige ting«. Vi får de vigtigste ting, vi får mad, og regningerne bliver betalt…men det er alt det andet som fornøjelser…det er vigtigt engang imellem at komme ud… vi har fået et wildcard til Tivoli, og det har hjulpet meget at få nogle oplevelser sammen. Man bliver frustreret, hvis vi sidder hjemme i lejligheden hele tiden… de to er meget voldsomme, når de leger, og jeg er træt, så det kommer tit til ›argh, nu stopper I!‹«
(En enlig mor, 31 år)

»Jeg kan ikke rigtig komme ud og opleve noget sammen med min søn, jeg kan ikke rigtig give ham nogen oplevelser andet end gåture. Det der med at tage i Zoo, Tivoli, legeland for babyer, i svømmehallen og sådan nogle ting…også oplevelser for mig selv, selv komme i biografen, få lidt adspredelse fra hverdagen, barnepasning…«
(En enlig mor, 35 år)

De tre goder eller aktiviteter, som de københavnske borgere synes er mest nødvendige er:

- at kunne betale husleje, el og gas til tiden
- at kunne købe ordineret medicin
- kunne gå til tandlægen

De tre mindst nødvendige goder er

- at holde avis

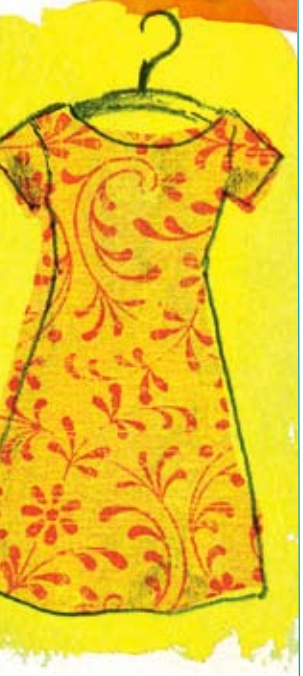

- at have internet i hjemmet
- jævnligt at gå til frisør

Generelt er der en tendens til, at fattige vurderer goder og aktiviteter til at være mindre nødvendige end gennemsnittet. En forklaring herpå kunne være, at personer under fattigdomsgrænsen rent faktisk har prøvet at undvære goden og derfor ikke vægter den så højt som andre. Sat på spidsen kan man sige, at de fattige ved, at det kan lade sig gøre at leve uden de goder, som andre tager for givet.

De fattige supplerer i høj grad indkomsten

I spørgeskemaundersøgelsen om levevilkår og fattigdom blev der spurgt ind til nogle af de faktorer, der kan have betydning for økonomien udover hovedindtægten, for eksempel det at få hjælp fra venner. Ligesom der i interviewene er blevet lagt vægt på at få oplyst, hvordan borgerne rent faktisk forvalter deres økonomi i hverdagen. Oplysninger herom kan være med til at belyse, hvorfor nogle borgere generelt klarer sig bedre end andre, trods det at de umiddelbart har samme økonomiske udgangspunkt.

Svarene tyder klart på, at personer, der lever under fattigdomsgrænsen, i højere grad end andre gør brug af forskellige muligheder for at supplere indkomsten, *jf. tabel 2*.

Således har knap halvdelen af de fattige taget ekstra arbejde for at supplere økonomien, mens det samme kun gør sig gældende for knap en tredjedel af samtlige københavnere. Ligeledes har en højere andel modtaget hjælp fra humanitære organisationer, og knap en fjerdedel har haft andre indtægter, som ikke er registreret hos Told og Skat. Oplysningerne viser dog ikke, hvor store indtægter det handler om, eller hvor hyppigt indtægterne tjenes. Særlig høj er andelen af fattige, der har fået støtte fra venner og familie. Knap 60 pct. har fået støtte fra netværket, mod knap 30 pct. blandt alle københavnere.

Det er vigtigt at understrege, at tabellerne ikke siger noget om de beløbsstørrelser eller værdien af de goder, som borgerne tjener eller modtager. Når det gælder hjælp fra familie, viser en undersøgelse foretaget af Epinion Capacent for Ugebrevet A4, at hver 10. dansker har fået arveforskud inden for de seneste fem år. Det er især boligejerne, der giver arveforskud til deres børn, og det viser sig, at to ud af tre modtagere af arveforskudene selv er boligejere (Preisler 2007). Undersøgelsen her indikerer altså, at de summer, som allerede velstillede personer modtager fra deres forældre, har en helt anden størrelse, end dem de mindre velstillede modtager.

I interviewene er der ingen, der har talt om arveforskud og store beløb. Den hjælp, der refereres til hos interviewpersonerne, handler om hjælp til de daglige fornødenheder: transport, mad og tøj enten i form af økonomisk støtte eller naturalier. Der lægges vægt på, at hjælpen fra familie og venner er vigtig, og det synes at være tilfældet, at mange ville have svært ved at klare sig uden denne hjælp.

Ud over hjælp fra familie og venner har knap halvdelen af interviewpersonerne fortalt, at de har søgt om hjælp fra kommunen for eksempel, i form af enkeltydelse eller af permanente ydelser. Knap halvdelen fortæller også, at de har søgt om hjælp ved diverse humanitære organisationer, legater og fonde.

Bevidste økonomiske strategier

Langt de fleste interviewpersoner er meget bevidste om de strategier, de har, og de prioriteringer de foretager i hverdagen med henblik på økonomi. Der var dog en enkelt person, der fortalte, at vedkommende engang imellem bare bruger løs, selvom pengene ikke er der. Resten af interviewpersonerne ser ud til at være både planlæggende og mådeholdne, og hvis man gældsætter sig, ser grunden ud til at være, at der simpelthen ikke er andre muligheder.

Kreativiteten er stor, når det handler om at spare og tjene penge. Økonomien er noget, de fleste interviewpersoner tænker meget over. Det fylder meget i hverdagen, og mange bruger relativt mange ressourcer på at få økonomien til at løbe rundt.

»Man kan blive meget opfindsom. Man kan godt lave god mad for billige penge. Jeg jagter tilbud, jeg er ekspert i tilbud. Og så er det på cykel, ikke noget med bus…Jeg kører gerne for at spare en 2-3 kr.…for mig er det mange penge…Der var for eksempel også Grøn Koncert sidste weekend, hvor jeg gik over og samlede flasker. Jeg er da ligeglad. Jeg tjente 270 kr., det er da mange penge. De blev lagt til side, mit barnebarn har fødselsdag i næste måned…« (Kvinde, 45 år)

Mange interviewpersoner er også meget planlæggende i forhold til deres forbrug.

»Jeg læser tilbudsaviser, og så finder jeg ud af, hvad jeg kan bruge. Så skriver jeg ned på en seddel og tænker på, hvad jeg mest har brug for. Så regner jeg ud, hvad det bliver, og så kigger jeg på, hvor mange penge jeg har… og så går jeg ned og håndplukker varerne. Jeg går ikke bare ned og tager noget tilfældigt… Som regel køber jeg ind til en uge af gangen. Dybfrosten ryger i fryseren, og det er så det, jeg kan tage frem til en rainy day…« (Enlig mand, 56 år)

Langt de fleste beskriver, at de køber ind efter tilbud, og generelt køber discount og ofte kun prioriterer det, de mener, er mest nødvendigt. Således nævner nogle af interviewpersonerne, at der kun nogle gange er penge til kød og frisk frugt og grønt. I stedet købes primært varer som pasta, kartofler, rugbrød, havregryn, mælk. Flere taler også om, at de køber stort ind og fryser ned i små portioner. Andre strategier i forhold til at tjene eller spare, som nævnes i interviewene er:

- spare på el
- gå til gratis aktiviteter
- samle flasker
- tage WC papir og sukker fra offentlige steder
- købe genbrug
- klunse
- tjene på billard
- blive hjemme og ikke se reklamer, da de kan friste
- sælge ting, man selv laver

En mand fortæller for eksempel her om sin succes som »klunser«:

»Jeg er så heldig, at jeg bor et sted, hvor folk lever i overflod, og hvor folk kasserer de mest utrolige ting væk. Så har jeg faktisk et fjernsyn stående, som jeg har fundet i storskrald, hvis det gamle skulle gå i stykker. Jeg har også en video, den er også klunset dernede… Jeg er klunser af Guds nåde… Om vinteren smider de sommertøj ud, og om sommeren smider de vintertøjet ud. Og så er det med at være der. Jeg har

været utrolig heldig, hvad det angår. Jeg ved ikke, hvordan jeg ellers skulle have båret mig ad, for budgettet er for stramt til, at jeg kan gå ud og købe noget, som andre mennesker.« (Enlig mand, 56 år)

Der har også været enkelte eksempler på, at interviewpersonerne har indgået i ulovlige aktiviteter, herunder berigelseskriminalitet, hæleri og sort arbejde.

Ofte en ond cirkel af gældssætning

Størstedelen af interviewpersonerne har en eller anden form for gæld. Det er der umiddelbart ikke noget galt i, da mange har lån til for eksempel bolig eller bil. Dog synes den gæld, de fattige har, typisk ikke at være, hvad man nok kunne kalde mere »almindelige lån« til fx bolig eller bil. Der har været eksempler på, at interviewpersonerne er kommet i gæld på grund af tvangsauktioner, ligesom der er eksempler på gæld efter en retssag, en operation på et privat hospital og på grund af ophobede bøder. Ser vi på, hvad interviewpersonerne yderligere optager lån til, er det ofte til den almindelige livsførelse fx til mad, tøj, hårde hvidevarer og gaver.

Nogle af interviewpersonerne skylder penge til familie og venner, mens andre har bankgæld enten som lån eller overtræk på kassekreditten. Der er dog også eksempler på lån hos private låneselskaber eller hos virksomheder, hvor det er muligt at købe varer på afbetaling. Flere interviewpersoner synes desuden at være inde i en spiral af gældsætning, hvor de stifter ny gæld for at finansiere gammel gæld.

Indtrykket er, at interviewpersonerne har svært ved at se nogle veje ud af deres situation, og de oplever selv, at det hele kun bliver værre.

Uforudsigelighed påvirker følelserne

Ser man overordnet på de 20 interview, ser der ud til at være et mønster i, hvilke faktorer der har betydning for, hvordan man oplever sit eget liv i fattigdom. Det er:

- varigheden af fattigdommen
- muligheden for at komme ud af fattigdommen
- børn
- manglende mulighed for at kunne sikre sig mod uventede udgifter

De to første faktorer er delvist sammenhængende. Der er en tendens til, at jo længere tid man er fattig, desto mere opgivende bliver man i forhold til at komme ud af sin situation. Man kan have svært ved at se muligheder, og man begynder at give op i forhold til at få ændret sin situation. Sådanne situationer kan opstå, hvis man for eksempel er syg, og der ikke er mulighed for at blive rask. Det gælder også personer, der flere gange har fået afslag på hjælp fra kommunen, på legater og fonde og på jobansøgninger. Blandt interviewpersonerne har der også været eksempler på det modsatte; at det er muligt selv efter mange år at få modet tilbage og ændre sin situation. Flere af interviewper-

»Vi skal forstå, at den »rene« fattigdom handler om ikke at have råd, og vi skal derfor tænke i løsninger, som gør, at folk får råd«

sonerne nævner, at de er i gang med at finde en eller anden form for fodfæste på arbejdsmarkedet eller er kommet i gang med uddannelse.

Interviewpersoner med børn synes i højere grad end andre at opleve, at deres situation er dårlig. Her handler det ikke kun om dem selv, men også om at give børnene det, der efter deres mening skal til, for at give dem et godt liv.

Flere af interviewpersonerne bekymrer sig om uventede udgifter. For eksempel fortæller en kvinde om sine bekymringer for at blive syg eller for at få tandproblemer, for hun og hendes mand har ikke råd til at gå til tandlægen eller til at købe medicin.

En mand fortæller ligeledes:

»Der skal ingenting til for at slå mig af pinden. Noget som sikkert for dig vil være en bagatel, »nå, det ordner banken«, det slår mig fuldstændig ud af kurs. Og jeg grubler og grubler og tænker, hvad jeg skal gøre. Hvad nu hvis køleskabet går i stykker lige pludselig, hvad så? Vil de betale mig deroppe, kan jeg få et nyt køleskab osv. osv… Det er sikkert en selvfølge for de fleste at have en indboforsikring. Det har jeg ikke, for jeg har ikke råd til det. Det vil sige, at hvis det brænder og mit indbo går til, så har jeg ingenting, så står jeg på Ground Zero. Eller vandskade, storm eller indbrud… – der kan ske så meget. Alle uforudsete udgifter bekymrer mig.« (Enlig mand, 56 år)

Som det fremgår af citatet, går bekymringerne ud over humøret. Samme mand fortæller, at han af selv samme grund har været depressiv i de seneste tre år. En kvinde fortæller ligeledes om økonomiens betydning for den psykiske tilstand:

»Det (økonomien red.) giver mig meget angst… det er sådan nogle bekymringer som, kan jeg klare måneden? Kan jeg klare regningerne? Hvorfor er regningerne så høje? – det giver mig hjertebanken og knuder i maven.« (Enlig mor, 31 år)

Ikke plads til spontanitet

Vores interview tyder på, at den daglige oplevelse af at leve i fattigdom kommer til udtryk på fire måder. Nogle oplever, at der ikke er plads til spontanitet, andre oplever skam og måske som forlængelse af dette forsøger atter andre at opretholde en facade. Nogle af interviewpersonerne har en bevidst strategi, hvor de forsøger at holde fokus på det positive.

Nogle af interviewpersonerne fortæller således, at et problem ved deres situation er den manglende plads til spontanitet. De fleste får økonomien til at løbe rundt, når de holder sig til en bestemt rytme, og når der ikke er uforudsete udgifter. Men de ville alle ønske, at der ikke hele tiden skulle prioriteres. En far fremhæver fx, hvor dejligt det kunne være at overraske sine børn med en lille gave. Følgende citat illustrerer situationen:

»Når man går og kigger på forretninger og ser en lampe for eksempel, og man tænker, at den ville se godt ud derhjemme…det har man ikke penge til. Eller madvarer…nå men jeg kunne da godt tænke mig at lave noget god mad i dag, men det forhindrer økonomien også… at skeje lidt ud. Det er noget, jeg sjældent gør. Du skal hele tiden tænke, ›hvad kan jeg få for 40 kr.?‹« (Kvinde, 45 år)

Fattige oplever skam

Nogle af interviewpersonerne oplever skam. Flere fortæller blandt andet, at de oplever, at en dominerende værdi i samfundet er at være på arbejdsmarkedet og at kunne klare sig selv uden hjælp fra hverken omgangskreds eller det offentlige forsorgssystem. Det betyder, at de fleste er flove over at fortælle andre, at de er på offentlig forsørgelse til trods for, at de færreste rent faktisk har haft konkrete negative oplevelser med at fortælle det.

Det er også svært for mange at indrømme, at de ikke har penge til dette og hint. Så måske hellere komme med en anden undskyldning. En kvinde fremhæver det pinlige i at komme til fødselsdag med en gave på 10 kr. En anden fortæller om, hvor ydmygende det er at blive nødt til at købe genbrugstøj:

»Sidst jeg manglede tøj gik jeg ind på Frelsens Hærs kontor, hvor man kan få gratis tøj, det synes jeg var meget ydmygende….fordi din stil er en del af din personlighed…og der går du ind og vælger noget tøj, der ikke er en del af dig, og det jeg fik på var noget, jeg ikke var som person...det gav mig et knæk på min selvtillid….Også det med at gå hen og spørge, om man ikke må få noget tøj…Jeg vil jo helst gerne klare mig selv«(Enlig mor, 35 år)

At have en facade udadtil er en af de strategier, de fattige kan have for at håndtere situationen rent følelsesmæssigt. Som et andet eksempel nævner nogle, at det vigtigt at kunne skelne sig selv fra tiggere, hjemløse og narkomaner. En kvinde ville fx ikke spise gratis mad ved en kirke sammen med de hjemløse. Hun mener, det er vigtigt at se godt ud og siger, at det at være fattig ikke er det samme som at være beskidt.

Det går igen i mange af interviewene, at man gerne vil leve op til det, man kan kalde det »normale liv«, og for eksempel se pæn og ordentlig ud. Andre må helst ikke se og vide, at man ikke har særlig mange penge. Ovennævnte mor fortæller også, at hun går med alle sine arvesmykker, fordi det er vigtigt for hende at se godt ud og signalere, at hun har selvtillid.

Der er imidlertid andre måder, hvorpå fattige håndterer situationen følelsesmæssigt. Fx er det meget udbredt, at de ikke ønsker at tænke på fremtiden. Interviewpersonerne er blevet spurgt, hvor de ser sig selv om fem år. Flere ønskede slet ikke at besvare det spørgsmål.

Men andre nævner også, at man bliver nødt til at se lyst på tingene og tro på, at det nok skal gå, for ellers kan det hele være ligegyldigt. Disse interviewpersoner synes at affinde sig med deres situation og fremhæve andre værdier end de materielle goder. Fx »Penge gør ikke folk lykkelige«, »Det vigtigste er kærlighed og tryghed« eller »Børnene finder ud af, at pengene ikke kommer ned fra himlen«. Endelig har enkelte brugt frasen: »Der er andre, der har det værre«, for dermed at signalere, at man derved ikke kan tillade sig at klage for meget.

Vi skal ændre vores opfattelse af fattigdom

Med denne belysning af de faktiske forhold som fattige lever under, kan vi blive nødt til at opfatte fattigdom og dermed bekæmpelsen af fattigdom med nye øjne.

Man møder ofte den opfattelse at fattigdom hænger sammen med eller er direkte forårsaget af en ophobning af sociale og psykiske problemer. Men som eksemplerne viser, er dette ikke nødvendigvis tilfældet. Fattigdom hænger i mange tilfælde alene sammen med det at have en trængt økonomi. De fattige er således ikke kun forhutlede hjemløse eller narkomaner, hvilket ofte er det stereotype billede af fattigdom. Blandt de fattige findes der således også personer, som nok har problemer, men hvor problemerne ikke er væsentligt mere massive end de problemer, den »almindelige« dansker har.

Man støder også ofte på den holdning, at fattige er passive og ugidelige personer. Også dette billede, viser undersøgelsen, er ukorrekt. En række af de fattige lægger aktivt strategier og håndterer aktivt deres situation. Billedet af den fattige som en person med manglende kræfter og initiativ passer måske på nogle fattige, men langt fra på alle.

Det er ikke sådan, at fattigdom aldrig falder sammen med massive sociale og psykiske problemer, ligeledes er det heller ikke sådan, at fattige aldrig er passive. Men min pointe med artiklen er, at fattigdom er et differentieret fænomen, og at gruppen af fattige er sammensat. Det bliver vi nødt til at have blik for, og vi bliver derfor nødt til at skelne mellem den »rene« fattigdom, hvor problemet alene er en trængt økonomi, og de situationer, hvor fattigdom falder sammen med, men ikke nødvendigvis er forårsaget af, massive sociale og psykiske problemer.

Vi har overset den »rene« fattigdom

Når man ser tilbage på det danske samfund gennem de seneste 20-30 år, ser det ud som om, at den »rene« fattigdom har været overset. Faktisk synes holdningen i mange år at have været, at den helt var forsvundet. man møder således ofte bemærkninger, som »Jamen! Fattigdom? Den har velfærdsstaten da afskaffet!«

Og det er da også rigtigt. Velfærdsstatens relativt høje overførelsesindkomster og øvrige ordninger har nok gjort det væsentlig sværere at havne i en situation, hvor man lever på et eksistensminimum. Forklaringer er, mener jeg, at fattigdom er blevet og ofte bliver betragtet som at leve under forhold, som vi kender det fra ulande eller fra historiebøgerne om livet i Danmark før 1. verdenskrig. Men hermed overser vi pointen med begrebet fattigdom. Fattigdom handler ikke nødvendigvis om sult og nød og om at leve på et eksistensminimum. Fattigdom handler om ikke at have råd til det, som de fleste har råd til. Fattigdom er et relativt begreb og skal altid måles i en bestemt social og historisk kontekst. Og som undersøgelsen viser, er der en række personer, som har svært ved at have råd til det, som folk flest har råd til.

I forlængelse af dette er det min påstand, at vi generelt ikke har haft øje for den »rene« fattigdom. Konsekvensen har været og er, at vores samfund ikke er indrettet til at tage sig af de personer, som alene har fattigdom som et problem. De økonomiske problemer bliver således i stor udtrækning set som en afledt effekt af en persons sociale og psykiske problemer. Det betyder omvendt, at vi regner med at fattigdom løser sig selv, når vi løser en persons sociale eller psykiske problem. Dette er selvklart ikke en løsningsmodel for de personer, som kun har fattigdom som et problem.

Men, vil mange sikkert indvende, vi har jo en uddannelses- og beskæftigelsespolitik, som sikrer, at langt de fleste har en fremtid i et godt job med udsigt til relativt gode lønninger, som sikrer, at folk ikke skal leve i fattigdom. Ja det er korrekt! Men strategien er langsigtet og har ingen betydning for dem, som falder igennem. Dem, som har svært ved at uddanne eller arbejde sig ud af fattigdom, dvs. de personer som undersøgelsen har vist eksisterer.

Så det er min påstand, at der er et hul i vores samfundsmodel. Et sted mellem på den ene side socialpolitikken og på den anden side uddannelses- og beskæftigelsespolitikken mangler vi en række indsatser. Vi har fx ikke som svenskerne en gældsrådgivning som en del af den offentlige sektor.

Vil vi bekæmpe den »rene« fattigdom, skal vi derfor tænke i nye baner, og vi skal forstå fattigdom i en anden kontekst. Vi skal forstå, at den »rene« fattigdom handler om ikke at have råd, og vi skal derfor tænke i løsninger, som gør, at folk får råd. Det kan handle om, at vi på den ene side skal gøre folk bedre til at styre deres økonomi og på den anden side søge at udvide de fattiges økonomiske råderum, dvs. fjerne nogle udgifter fra deres skuldre.

Men hvad skal vi konkret gøre? Her hjælper undersøgelsen os til at pejle ind. Undersøgelsen giver os nemlig et konkret grundlag at handle ud fra og fortæller, hvor de fattige oplever problemer. Hvordan de konkrete indsatser skal indrettes, vil jeg ikke gøre mig klog på. Dette vil jeg lade være op til dem, som har forstand, nemlig praktikerne og eksperterne på primært det sociale og det beskæftigelsesmæssige område.

Bolden er givet op…

LITTERATUR:

Bak, Carsten Kronborg (2004)
Demokratisering og individualisering af fattigdommen? – En kvantitativ og kvalitativ belysning af fattigdom i Danmark. København: Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

CAST – Center for Anvendt Sundhedstjenesteforskning og Teknologivurdering (2007)
Fattigdom i Odense Kommune – sammenfatning. Odense: Syddansk Universitet.

Det Økonomiske Råd (2006)
Dansk Økonomi, efterår 2006. København: Schultz Distribution.

Socialforvaltningen, Københavns Kommune (2008)
Analyse af levevilkår og fattigdom i Københavns Kommune. København: Socialforvaltningen, Københavns Kommune.

Den forkætrede fattigdom

Jørgen Elm Larsen,
ph.d., professor ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet. Forsker for tiden i socialpolitik, aktivering, fattigdom, social eksklusion og marginalisering, familien som socialpolitisk institution, boligmobilitet og boligkarrierer og kategorisering af arbejdsløse. Forskningsleder af projektet »Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag« (2008-2011).

JEL@SOC.KU.DK

Morten Ejrnæs,
mag. scient. soc. lektor i »teorier om sociale problemer« ved Aalborg Universitet. Har tidligere forsket i anvendelsen af begrebet social arv og etniske minoriteters forhold. Forsker for tiden i effekter af forskellige foranstaltninger for børn og unge, pædagogers profession og faglighed og deltager i projektet »Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag« (2008-2011).

EJRNAES@SOCSCI.AAU.DK

John Andersen,
John Andersen, sociolog og professor på RUC, Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring. Har tidligere arbejdet i EU's tredje fattigdomsprogram for EU-kommissionen.
Forsker i social ekslusion, empowerment og planlægning inden for det bypolitiske, arbejdsmarkeds- og integrationspolitiske felt. Aktuel med bogen »Ressourcemobiliserende beskæftigelsespolitik – strategier og erfaringer fra udsatte byområder.« Roskilde Universitetsforlag, 2008. Deltager i projektet »Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag.«

JOHNA@RUC.DK

Af John Andersen, professor, Morten Ejrnæs, lektor og Jørgen Elm Larsen, professor

Artiklen argumenterer for, at fattigdom er blevet tabu og ser på, hvad det betyder for, hvordan det influerer på definitionen af fattigdom. Artiklen præsenterer også forskellige definitioner og reaktioner på fattigdom og diskuterer, hvad man kan gøre for at afhjælpe den.

[Fattigdom er et tabu i Danmark. Det er inden for de seneste fem år blevet sprængfarligt at hævde, at der eksisterer fattigdom, og at der kan og bør gøres noget ved denne fattigdom. Selv Det Økonomiske Råd har fået kritik af regeringen for at anvende begrebet fattigdom om de økonomisk dårligst stillede i det danske samfund og opgøre omfanget af fattigdom i deres rapport fra efteråret 2006. Det kan forekomme paradoksalt, da netop disse år har været præget af højkonjunktur og meget lille arbejdsløshed, hvilket skulle give ekstraordinært gode muligheder for at sikre, at også de, der er udstødt fra arbejdsmarkedet, eller de, der aldrig har kunnet komme ind på arbejdsmarkedet, får et rimeligt beløb til deres underhold.

I løbet af de seneste år er der imidlertid også flere af dem, der i forvejen var relativt fattige, som er blevet endnu fattigere. Denne situation er opstået, fordi regeringen siden 2002 har forringet forsørgelsesydelserne til de svageste borgere i samfundet. En del af den fattigdom, vi står over for i 2008, er således en fattigdom, der er en direkte følge af den lovgivning, som er blevet gennemført i forhold til en række af de befolkningsgrupper, der er mest marginale i forhold til arbejdsmarkedet. Det gælder flygtninge og andre, der kommer til Danmark efter et længere ophold i udlandet samt dem, der har været på kontanthjælp gennem en længere periode.

Denne situation har også påvirket diskursen om fattigdom, der er præget af to tendenser: en ensidig fokusering på beskæftigelse og en ignorering af, at fattigdom eksisterer og en kulturalisering af fattigdom, dvs. fattigdom gøres til et spørgsmål om fremmed kultur eller mangel på kultur. Disse nye fattigdomsdiskurser er det første tema, der tages op i denne artikel. Dernæst introducerer vi forskellige fattigdomsbegreber, afsavns- og eksklusionsbegrebet og diskuterer sammenhængen mellem disse tre fænomener. Det sidste tema vedrører spørgsmålet om, hvordan de fattige håndterer deres situation, dvs. hvordan de søger job, skaffer sig alternative former for indtjening ved sort arbejde, tiggeri mv., og hvordan de indskrænker og omlægger deres forbrug, og endelig hvordan de bruger de offentlige og private tilbud, der er til rådighed for de fattigste både med hensyn til at få materiel støtte og med hensyn til at danne netværk. Der afsluttes med en diskussion om den forskningsmæssige viden om fattigdom og mulige bidrag til ny viden om fattigdommen og dens virkninger.

To dominerende diskurser om fattigdom

I tidligere perioder har fattigdom været et problem, som med mellemrum blev diskuteret, fordi bestemte grupper pga. forskellige vanskelige situationer,

som fx arbejdsløshed, lavlønsproblemer, sygdomsproblemer, gæld, eneforsørgerstatus eller etnicitet, fik færre midler til rådighed. De sociale problemer, som fattigdommen udgjorde for disse grupper, blev sat på den sociale dagsorden, de blev undersøgt, de blev gjort til genstand for politisk diskussioner, og man diskuterede tiltag ift. at bekæmpe fattigdommen, og eventuelt resulterede sådanne drøftelser i lovgivningstiltag for at bekæmpe den opståede fattigdom. Grundlæggende drejede diskursen sig om at afbøde og afhjælpe fattigdommens virkninger med materielle eller sociale indsatser.

Situationen har ændret sig radikalt i de seneste år. Den politiske diskurs har været præget af, at regeringen har gennemført lovgivning, der nedsætter de sociale ydelser til de grupper i samfundet, som i forvejen modtog mindst. Hensigten har ifølge regeringen været at øge incitamentet til at tage regulært lønarbejde, hvilket har betydet, at diskussionen altså ikke er kommet til at dreje sig om den for mange resulterende fattigdom, men kun om den mulige beskæftigelseseffekt af disse nedsatte ydelser. Diskussionen har kun drejet sig om incitamenter i lovene og effekterne af disse. Fattigdommen er blevet negligeret eller benægtet.

Benægtelse af fattigdommen

Lovforslagene er blevet lanceret som tiltag, der skulle skaffe job til mennesker, der har været marginale i forhold til arbejdsmarkedet, og dermed skaffe »flere hænder på arbejdsmarkedet«. Midlet har været betydelige nedsættelser af forsørgelsesydelserne til de mennesker, der befinder sig længst fra arbejdsmarkedet. Den dominerende diskurs har vedrørt manglen på arbejdskraft, der fremstilles som den væsentligste trussel mod velfærdssamfundet. Sideløbende med denne diskurs har den politiske retorik på dette område været præget af to mantraer, der har kunnet legitimere nedsættelserne af ydelserne. For det første princippet om »Noget for noget«, som regeringen allerede i 2003 gjorde til ledetråden for lovgivningen i flere ministerier. For det andet princippet om »at det skal kunne betale sig at arbejde«. Hovedargumentet er, at det danske forsørgelsessystem tidligere var indrettet sådan, at det for mennesker på kontanthjælp betød, at de skulle tjene et meget stort beløb, før de overhovedet havde nogen økonomisk gevinst ud af at påtage sig et arbejde. Den løbende diskussion om virkningen af de nedsatte ydelser er derfor også blevet en diskussion om, hvorvidt de lave ydelser skaffer flere hænder i arbejde, mens der har været påfaldende lidt interesse for, hvad det betyder for individer og familier at leve på de ekstraordinært lave ydelser.

Flere pressemeddelelser fra Beskæftigelsesministeriet kan dokumentere denne tendens. Fx hedder det i en pressemeddelelse fra Beskæftigelsesministeriet den 17. september 2007:

»Ankestyrelsen har i en ny rapport undersøgt kommunernes håndtering af 300-timers-reglen. Undersøgelsen er foretaget efter, at kontanthjælpsmodtagerne har kunnet miste hjælpen i to måneder. Undersøgelsen viser, at relativt få, nemlig omkring 400 personer, har mistet kontanthjælpen. Beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen udtaler: Undersøgelsen slår en stor pæl igennem oppositionens spådomme om den sociale massegrav. Ganske få mennesker har mistet kontanthjælpen, og vi er godt på vej til at opfylde formålet med den nye regel. Rapporten viser nemlig også, at kommunerne nu sætter ind med en ekstra indsats for de familier, der er i risikogruppen. Det er en kæmpe gevinst. Formålet med 300-timersreglen er jo ikke at tage pengene fra folk – det er at få mennesker i arbejde. Ankestyrelsens rapport viser, at 23 procent af de ægtefæller, der er blevet varslet om 300-timers-reglen og ikke har mistet kontanthjælpen, er ude af kontanthjælpssystemet. De har enten fået job, førtidspension eller andet.«

I pressemeddelelsen gøres det faktum, at 400 mennesker har mistet kontanthjælpen nærmest til et bevis på, at det er irrelevant at tale om fattigdom. De 400 kaldes »få« og dementerer efter CHF's mening oppositionens spådom om en »social massegrav«. Realiteten er imidlertid, at i løbet af to måneder er de nævnte 400 familier blevet voldsomt fattigere i forhold til, hvad de var tidligere, og det endskønt de på forhånd hørte til de fattigste i Danmark. I pressemeddelelsen hævdes det imidlertid, at regeringen er godt på vej til at opfylde formålet, og det angives derefter, at 23 procent er ude af kontanthjælpssystemet. Studerer man Ankestyrelsens opgørelse, der danner baggrunden for pressemeddelelsen, viser det sig, at kun 2 procent (de resterende 21 procent har fået tildelt førtidspension, er under uddannelse mv.) eller kun 111 personer reelt har fået job, mens der altså er næsten 4 gange så mange, som er blevet fattigere.

Beskæftigelsesministeriet og ministeren gør imidlertid alt for at fremhæve beskæftigelseseffekten, som altså reelt i dette tilfælde har været helt minimal, mens den mest betydningsfulde virkning har været, at den nye lovgivning på bare to måneder har sendt 400 familier ud i dyb fattigdom.

Og under overskriften »300-timers-reglen er en succes«, hedder det i en pressemeddelelse fra Beskæftigelsesministeriet den 24. juni 2008:

»300-timers-reglen virker efter hensigten. Hver tredje, der har fået frakendt kontanthjælpen, er kommet i arbejde efter seks til ti måneder. Det viser en ny undersøgelse fra Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI). Knap hver tredje, der har fået frakendt kontanthjælpen, har valgt at blive hjemmegående. De nye tal viser, at 300-timers-reglen er en succes, konstaterer beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen: Langt om længe får vi én gang for alle slået fast, at 300-timers-reglen virker efter hensigten. Jeg er oprigtig glad for, at vi har valgt den rigtige løsning over for langvarige kontanthjælpsmodtagere. Undersøgelsen viser klart, at de kan komme videre i deres liv, hvis vi hjælper på den rigtige måde.«

Pressemeddelelsen fremstiller det, som om det er den lave ydelse, der har skaffet en tredjedel af kontanthjælpsmodtagerne i arbejde. Denne konklusion er der overhovedet ikke belæg for i undersøgelsen.

»De virkninger i form af andele af involverede kontanthjælpsmodtagere, der er i beskæftigelse, hjemmearbejdende og modtagere eller fortsat modtagere af kontanthjælp på interviewtidspunktet, skal ikke forveksles med egentlige effekter af 300-timers-reglen. Sådanne effekter ville ideelt set forudsætte, at vi kendte samtlige involveredes situation på samme tidspunkt uden eksistensen af en 300-timers-regel. I praksis skulle vi kunne konstruere en kontrolgruppe, som var magen til dem, der faktisk har fået frakendt kontanthjælpen eller er i risiko herfor. En sådan kontrolgruppes hyppighed af beskæftigelse, gennemsnitlige løn mv. ville så være sammenligningsgrundlag.« (Bjerregaard Bach og Larsen 2008: 82-83)

Henning Bjerregaard Bach har selv i et interview i P1 Orientering efterfølgende givet udtryk for, at der ikke var belæg for Beskæftigelsesministeriets påstand om, at det er den lave ydelse, der har fået en tredjedel af dem, der er kommet på nedsat ydelse, til at få et reelt job. Man kan endog sige, at den tredjedel af modtagerne af den lave kontanthjælp, som er kommet i arbejde, stort set blot svarer til, at ca. en tredjedel af alle arbejdsløse er kommet i arbejde i året 2007, som har været præget af højkonjunktur og ekstraordinær høj beskæftigelse. Når disse kontanthjælpsmodtagerne har fået job, skyldes det formentlig også, at flere kommuner har

»Den politiske diskurs har været præget af, at regeringen har gennemført lovgivning, der nedsætter de sociale ydelser til de grupper i samfundet, som i forvejen modtog mindst«

topprioriteret en individuelt tilrettelagt indsats over for netop de grupper af kontanthjælpsmodtagere, som var i risiko for at miste den ene kontanthjælp. Det er således sandsynligt, at det er den personlige kontakt, koordinering og opfølgning (herunder partnerskabsaftaler med virksomheder), der har skaffet nogen i arbejde. Disse positive effekter skyldes altså ikke de nedsatte ydelser, men at et kvalitetsløft i form af en anerkendende og koordineret og kontinuerlig helhedsorienteret indsats gør en forskel (jf. Andersen 2008 og CABI Pressemeddelelse 23. juni 2008).

Bjerregaard Bach medgav endvidere i interviewet i P1 Orientering, at man i undersøgelsen faktisk ikke havde undersøgt, hvorvidt den anden tredjedel, som ikke havde fået job, men havde fået frataget kontanthjælpen »havde valgt at blive hjemmegående«, og at der heller ikke var dækning for udtrykket »som selv kalder sig hjemmegående«, der bruges i rapporten. Det eneste, der står fast, er altså, at de er blevet meget fattigere. På baggrund af Beskæftigelsesministeriets lancering af undersøgelsesresultaterne som et bevis for, at det nu »én gang for alle slået fast, at 300-timers-reglen virker efter hensigten«, forsøgte P1 Orientering at udforske, om Beskæftigelsesministeriet også undervejs havde haft lejlighed til at påvirke undersøgelsens design og resultater. Dette syntes ikke umiddelbart at være tilfældet, idet der ikke var oplæg eller rapportudkast, som var blevet sendt fra SFI til Beskæftigelsesministeriet under forløbet. Et efterfølgende interview med direktøren for SFI, Jørgen Søndergaard, viste dog, at to ansatte fra Beskæftigelsesministeriet havde været medlemmer af den følgegruppe, der løbende har diskuteret undersøgelsens problemformulering og resultater. Jørgen Søndergaard gav direkte udtryk for, at de var udpeget som privatpersoner, fordi denne konstruktion umuliggør, at journalister gennem aktindsigt kan få mulighed for at følge forskningsprocessens forløb. Rapportudkast og referater fra baggrundsgruppemøder betragtes som arbejdspapirer og er derfor undtaget fra bestemmelserne om aktindsigt. Beskæftigelsesministeriet har altså løbende været orienteret om og kunnet øve indflydelse på undersøgelsens forløb. Journalister og andre forskere har været udelukket fra dette. De har derfor heller ikke kendt til resultaterne, før Beskæftigelsesministeriet offentliggjorde deres stærkt misvisende pressemeddelelse.

En analyse af Beskæftigelsesministeriets pressemeddelelse, de bagvedliggende undersøgelser fra Ankestyrelsen og SFI, de supplerende og uddybende udtalelser om undersøgelsen fra Bjerregaard Bach samt endelig interviewet med direktøren fra SFI tydeliggør således, at Beskæftigelsesministeriet udelukkende er interesseret i at fremme en diskurs vedrørende spørgsmålet om de lave ydelsers beskæftigelseseffekt. Ministeriet fremstiller en hvilket som helst nok så lille fremgang i beskæftigelsen som en succes, uanset om en større andel har fået frataget ydelsen og altså er blevet fattigere. Beskæftigelsesministeriet fremstiller det endvidere, som om det er en given sag, at det er de lave ydelser, der har bevirket, at en tredjedel af dem, der har fået nedsat kontanthjælpen, er kommet i arbejde.

Kort sagt kan den politiske diskurs siges at være præget af, at regeringen har benægtet eksistensen af fattigdom som et problem og med held har fået præsenteret de nedsatte ydelser som regeringens velmente og rationelle forsøg på at skaffe flere hænder på arbejdsmarkedet. Selvom beskæftigelsen kun er øget i et meget lille omfang, har Beskæftigelsesministeriets pressemeddelelser alligevel haft den virkning, at det hovedsagelig har fået diskussionen til at dreje sig om beskæftigelsesspørgsmålet og har bortledt opmærksomheden fra spørgsmålet om fattigdommens virkninger på menneskers dagligliv. Benægtelsen af fattigdom har tillige betydet, at de mange evalueringstiltag regeringen vitterlig har sat i værk, alle har fokuseret på beskæftigelsen som fx Kulegravningsundersøgelsen af kontanthjælpsområdet, starthjælpsundersøgelsen, undersøgelsen af virkningen af kontanthjælpsloftet m.v. Der er ikke blevet igangsat undersøgelser, der har sat fokus på fattigdomsskabende virkninger i form af afsavn af daglige fornødenheder, som bl.a. har ekstraordinært store følger for børnene, som daglig indgår i et fællesskab med andre børn, der har langt bedre forbrugs- og udviklingsmuligheder.

Kulturalisering af fattigdommen

En anden dominerende diskurs vedrørende fattigdom fremstiller denne tilstand som et kulturelt fænomen. Denne diskurs er både repræsenteret i det politiske felt og inden for forskning. En række korte interviews, som er udført i forbindelse med udgivelsen af Lars Olsens bog om den nye fattig-

dom, kan illustrere denne tendens. Et par af disse interviews, som er refereret i Ugebrevet A4 (2007), gengives nedenfor:

»Den økonomiske fattigdom er ved at blive afløst af en social og kulturel fattigdom, som handler om, at mange mangler de kompetencer, der skal gøre dem i stand til at manøvrere rundt blandt uddannelsestilbud og forsørge sig selv.« (Aja Fog medlem af DF)

Denne politiker fra Dansk Folkeparti mener direkte, at den økonomiske fattigdom er afløst af en social og kulturel fattigdom, som skulle forhindre dem, der er kulturelt fattige i at få uddannelse.

Martin Aagerup fra Tænketanken Cepos mener ikke, at fattigdom overhovedet har med økonomi at gøre:

»Fattigdom er ikke længere et økonomisk fænomen. De fattige i dag er mennesker, som træffer valg, der fører til fattigdom. Et for højt forbrug i forhold til ens indtægt kan føre til gældsættelse og fattigdom. Det samme kan narkomani, alkoholisme og ludomani.« (Martin Aagerup, Cepos)

Fattigdommen er efter hans mening en følge af det enkelte menneskes uansvarlige livsførelse.

Inden for forskningen har denne tendens også vundet indpas. Der er flere forskere, som på forskellig måde i forhold til diskussionen om børns forhold i underprivilegerede familier fokuserer på kulturelle forhold og ser bort fra eller ikke nævner, at der ofte ligger strukturelle forhold og materielle mangler bag den kulturelle inaktivitet. Således skriver Lars Olsen og Beatrice Schindler Rangvid fra AKF om en undersøgelse sidstnævnte har foretaget for Ugebrevet A4:

»Det har stor betydning for resultaterne i skolen, om man som regel spiser sammen med sine forældre, vokser op i et hjem med bøger, tager på museer med videre, har mange bøger og klassisk litteratur derhjemme og ofte diskuterer tv og samfundsforhold… Unge fra hjem med en aktiv kultur klarer sig bedre i skolen end unge fra mindre aktive familier.« (Olsen og Schindler 2008)

Andre forskere er enige i dette synspunkt. Således udtaler tidligere forskningschef hos SFI Niels Ploug til Ugebrevet A4 (2008):

»Omgangsform, vaner og kultur er afgørende for, hvordan børn klarer sig. Den nye undersøgelse viser reelt betydningen af det, man kan kalde almen dannelse: At man kan forholde sig til samfundet og til nogle problemer, som ikke er så lette at løse. Det er jo det, som de unge trænes i gennem samtaler med mor og far og gennem hele kulturen i hjemmet, …«

Citaterne fra både forskere og politikere viser, at der er tendens til, at disse i større omfang opfatter og fremstiller situationen i underprivilegerede familier som præget af kulturel fattigdom, der skader børnenes uddannelsesmuligheder. Det er påviseligt, at disse former for kulturel kapital fremmer børns uddannelseskapaciteter, men der ses bort fra materielle afsavn, som ellers er en del af grunden til den manglende kulturelle aktivitet. Der fokuseres i stedet på forældrenes mangel på (fin)kultur eller menneskers egne uhensigtsmæssige valg og vaner.

Disse to diskurser har banet vejen for, at socialpolitikken gradvis er blevet afviklet, idet forsørgelsespolitikken, som tidligere var et centralt element i socialpolitikken, er blevet lagt ind under Beskæftigelsesministeriet og underkastet et snævert beskæftigelsesmæssigt rationale, der kan legitimere, at forsørgelsesydelserne nedsættes for at skabe incitament til jobsøgning. Der er dog fra både Det Økonomiske Råds og fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråds side blevet rejst tvivl om denne strategis berettigelse. Den politiske opposition har også kritiseret nogle af de lave ydelser for ikke at skabe beskæftigelse, men snarere fastholde mennesker i fattigdom – en kritik som dog svækkes af, at flere af disse love oprindelig er blevet indført med Socialdemokraternes og de Radikales støtte. Tendenserne i regeringens politik på dette område kan opsummeres således:

- fokus på nedsættelse af ydelser, der påstås at skabe incitament til lønarbejde
- fokus på menneskers kultur og motivation som afgørende forhold for, om mennesker får arbejde
- manglende opmærksomhed på fattigdom, afsavn og social eksklusion

- ingen offentlig interesse for evaluering af eller forskning i de lave ydelsers effekt på det sociale liv, men kun interesse for beskæftigelseseffekten

Disse tendenser er problematiske for de fattige, for udviklingen af socialpolitikken og for forskningen i fattigdom. Netop derfor er det vigtigt, at fattigdom generelt og de nedsatte ydelsers fattigdomsskabende virkninger specifikt gøres til genstand for grundige undersøgelser.

Hvad er fattigdom?

Det forekommer vigtigt at afklare, hvad der overhovedet skal forstås ved fattigdom, før diskussionen politiseres i forhold til spørgsmålene om, hvad der er årsag til fattigdom, og hvad man kan gøre for at bekæmpe den.

Fattigdom i dagens Danmark kan ikke sammenlignes med fattigdommen i Danmark for 100 år siden eller med fattigdommen i udviklingslandene i dag. Dette skyldes, at forståelsen af, hvad fattigdom er, forandrer sig over tid, og fattigdom har også forskellig betydning afhængig af, hvor i verden vi befinder os. Det er derfor den relative form for fattigdom, der er relevant i dagens danske samfund. Den relative fattigdom kan defineres således:

»Individer, familier og grupper i befolkningen kan siges at leve i fattigdom, når de mangler ressourcer til at opnå den kost, deltage i de aktiviteter og have de levekår og behageligheder, som er normale eller i det mindste vidt anerkendte i det samfund, som de hører til. Deres ressourcer er så langt under gennemsnittet for individer og familier, at de udelukkes fra almindelige livsmønstre, vaner og aktiviteter «
(Townsend 1979: 31).

Der er altså tale om en af økonomiske og materielle grunde påtvungen lav levestandard, der markant indskrænker mulighederne for deltagelse i normale aktiviteter og derfor indskrænker individets eller husholdningens valgmuligheder i forhold til forbrug og fritidsaktiviteter (der koster penge) til et minimum, når fattigdommen strækker sig over en længere periode. Varigheden af fattigdom er helt afgørende for de afsavn, der lides, og for de

»Citaterne fra både forskere og politikere viser, at der er tendens til, at disse i større omfang opfatter og fremstiller situationen i underprivilegerede familier som præget af kulturel fattigdom«

af fattigdommen afledte sociale, psykiske og helbredsmæssige konsekvenser (Andersen & Larsen, 1989). Det relative i fattigdomsdefinitionen skal ikke forstås således, at man er fattig, fordi man har færre ting og materielle goder, end naboen har. Hansen (1989) præciserer:

»»*Naboerne« kommer ind i forklaringskæden på en helt anden måde. Når naboerne har de pågældende ting, er dette ofte årsagen til, at disse ting nu er blevet nødvendigheder… fordi samfundet herefter fungerer ud fra den forudsætning, at borgerne simpelthen besidder netop disse ting… At være udelukket fra den almindelige levevis er et brugbart [fattigdoms]begreb, fordi »den gængse levevis« er en god indikator på, hvad der er nødvendigt, hvis den enkelte skal sikres fuld medleven i samfundet.« (Hansen 1989: 108).*

Mennesket er ikke blot et væsen med fysiske behov for mad, bolig og klæder, men også et socialt væsen, hvis behov er bestemt af, at det skal fungere i en række socialt krævende roller som fx arbejder, samfundsborger og forælder. Relativ fattigdom opstår derfor, når individer og grupper ikke har tilstrækkelige materielle ressourcer til at kunne indgå i disse roller. Adam Smith (1776) påpegede allerede for over 200 år siden, at fattigdom skal forstås i forhold til de nødvendigheder, der skal til for at sikre frihed til at leve et liv uden fattigdom. Han lagde vægt på fattigdommens relative og relationelle karakter. Det afgørende er således, at fattigdom defineres i forhold til den normale levevis i et samfund. Andersen og Larsen (2004) argumenterer dog for, at kriteriet om ressourcer nok til deltagelse i den »normale og vidt anerkendte levevis« bør udvides, så det også omfatter grupper uden for normaliteten, som også har markant indskrænkede valgmuligheder. Det begrundes med, at der i vore dages samfund er mange subkulturer og livsstile, og at man godt kan være fattig – i betydningen have få valgmuligheder – selvom man ikke orienterer sig efter en »normal livsstil«.

Problemet er imidlertid, hvordan det skal afgøres, og hvem der skal afgøre, hvor mange penge eller materielle ressourcer, der skal til, for at mennesker ikke udelukkes fra at deltage i forskellige og nødvendige sammenhænge, som er almindelige i det (lokal)samfund, de lever i. Og hvilke roller og sammenhænge, kan man videre spørge, er det nødvendigt eller relevant at indgå i? Dette er nogle af de centrale og tilbagevendende spørgsmål i fattigdomsforskningen, og der findes ingen endegyldige svar på dem. Bl.a. derfor findes der også forskellige målinger af fattigdom i fx Danmark og dermed forskellige angivelser af fattigdommens omfang. Der findes således hverken nationalt eller internationalt nogen alment accepteret definition på økonomisk fattigdom (Bradshaw 2003). Det kan medføre, at den politiske interesse for at bekæmpe fattigdom svækkes, fordi politikerne kan henvise til, at der ikke er enighed blandt eksperterne om problemets omfang og karakter. Endvidere afhænger den »kommunikative validitet« af fattigdomsdefinitioner og – målinger af, at de afspejler befolkningens holdning til og vurdering af og især de fattiges hverdagserfaringer med at leve under fattigdomsvilkår (Saunders 2004).

I sidste instans er det et etisk og politisk spørgsmål, hvad der udgør et acceptabelt leveniveau i det (lokal)samfund, man lever i. Forskningen kan dog bidrage til debatten herom ved at fremlægge så nuancerede oplysninger som muligt, der både belyser fattigdommens omfang, dybde og varighed og dens konsekvenser for de mennesker, der lever i fattigdom.

Fattigdom og social eksklusion

I Danmark er de fleste fattige, fordi de er eksluderet fra arbejdsmarkedet eller har lave lønindkomster og store forsørgerforpligtelser. Andre former for eksklusion opstår imidlertid som en følge af de afsavn, der skabes på grund af det lave niveau for visse forsørgelsesydelser. Denne form for social eksklusion knytter sig til spørgsmålet om deltagelse og ikke-deltagelse på forskellige samfundsmæssige arenaer. Denne deltagelse i fx fritidsaktiviteter, foreningsarbejde, beboerarbejde og sportsudøvelse er nødvendig for, at mennesker kan opleve, at de er en del af samfundet. Forskellen mellem fattigdom og social eksklusion er primært, at fattigdom vedrører begrænsede økonomiske og materielle ressourcer og de afsavn, som affødes heraf, mens social eksklusion også vedrører andre typer af sociale problemer, der besværliggør eller umuliggør en persons eller gruppes deltagelse inden for ét eller flere centrale områder i samfundet.

Social eksklusion forstået som en ufrivillig ikkedeltagelse drives frem gennem forskellige typer af udelukkelsesmekanismer og -processer, som det

ligger uden for individets og gruppens muligheder at få kontrol over. Social eksklusion drejer sig overordnet set om mennesker, som på én og samme tid er meget dårligt stillede eller ekskluderede på en række centrale levekårsområder. Der er tale om en ophobning af dårlige levekår, der forhindrer deltagelse inden for en række centrale områder i samfundet: Fx kan lav indkomst og lavt uddannelsesniveau føre til social isolation eller lille eller manglende faglig eller politisk deltagelse, få fritidsaktiviteter og dårligt helbred. Endvidere er der ofte tale om en proces, hvor der over tid kommer flere og flere dårlige forhold til. Omvendt vil en proces mod inklusion indebære, at man bevæger sig helt eller delvist ud af disse dårlige levekår.

Forskellige undersøgelser har vist, at der er en sammenhæng mellem økonomisk fattigdom, materielle afsavn og social eksklusion. Økonomisk fattige lider i langt højere grad end resten af befolkningen både under materielle afsavn og social eksklusion, men stadigvæk er det et mindretal af de økonomisk fattige, som samtidig lider store materielle afsavn og social eksklusion. Det kan blandt andet skyldes, at de, der kun kortvarigt har været ramt af fattigdom, stadig har både personlige ressourcer og netværk at trække på. Det gælder fx studerende. Den økonomiske knapheds varighed synes at være helt central. Jo længere tid man har en lav indkomst, jo flere materielle afsavn opstår der – og jo mere alvorlige bliver de socialpsykologiske virkninger af fattigdommen. Når man har haft en lav indkomst igennem lang tid, er der tæret på alle de reserver, der tidligere måtte have været i form af opsparinger, tøj m.m. Det vil sige, at jo længere tid man er i økonomisk fattigdom, jo større er sandsynligheden for også at lide betydelige materielle afsavn og opleve social eksklusion.

En fattigdomsgrænse

Det er vigtigt ikke at gøre fattigdom til et rent teknisk spørgsmål. Det er naturligvis vigtigt at kunne måle fattigdom på den mest optimale måde, men der er vigtige aspekter ved fattigdommen, som er svære at måle, fordi de vedrører kerneproblemet: Hvad fattigdom gør ved mennesker. Længerevarende fattigdom kan have en række psykologiske, følelsesmæssige og helbredsmæssige konsekvenser, som har mere vidtrækkende følger end de umiddelbare materielle afsavn. Fattigdommens følgevirkninger kan være forskellige former for udelukkelse, fordi man ikke har råd til at deltage; stigmatisering eller følelsen af at andre ser ned på en; livsstress fordi man aldrig kan få enderne til at mødes; skyld- og skamfølelse over for sine børn fordi man ikke kan give dem det samme børneliv, som klassekammeraterne i skolen har. Sådanne konstante belastninger i hverdagslivet påvirker ens psykiske og fysiske helbred negativt og nedsætter dermed også ens evne til at deltage på arbejdsmarkedet og andre steder i samfundslivet. Fattigdom er ikke noget, der primært skaber incitamenter til at arbejde, men snarere en tilstand, der reducerer kapaciteten til at handle og til at deltage på arbejdsmarkedet. MEN mennesker, der udsættes for fattigdom, er ikke kun ofre – de er også aktive aktører, der mobiliserer og skaber forskellige taktikker og strategier til at opnå et så tåleligt liv som muligt for sig selv og deres børn. Pointen er bare, at det er mod betydelige odds og under betingelser, de ikke selv har valgt.

Der findes hverken nationalt eller internationalt nogen alment accepteret definition af fattigdom i rige samfund (Bradshaw 2003, Saunders 2004, Lister 2004), og det er en illusion at forestille sig, at en sådan enighed kan opnås, idet definitionen nødvendigvis afspejler værdier og normer i det pågældende samfund. I Danmark er der imidlertid allerede gjort en række seriøse forsøg på at operationalisere et fattigdomsmål (fx Hussain 2003 og 2004, Hansen & Hansen 2004a og b, Larsen 2005), som kan danne udgangspunkt for en diskussion om, hvordan fattigdom skal opfattes i Danmark 2008.

Uenighed om, hvad fattigdom er, bør nemlig hverken føre til, at man opgiver at måle omfanget af fattigdom eller undlader at fastsætte en fattigdomsgrænse. Undersøgelser på grundlag af forskellige fattigdomsmål og –grænser kan kun nuancere og berige diskussionen om fattigdom. Nedenfor angives nogle af de oftest brugte fattigdomsmål.

Forskellige fattigdomsmål

Der har igennem mange år været en diskussion om, hvorvidt fattigdom skal måles i form af input (indkomst) eller output (levekår/afsavn).

Indkomstmål

De fleste fattigdomsmålinger baserer sig på indkomst og typisk 50 procent af medianindkomsten (Bradbury, Jenkins & Micklewright 2001, Det Økonomiske Råd 2006, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2007). I EU anvendes i dag oftest 60 procent af medianindkomsten.

I forhold til den tidligere angivne definition på relativ fattigdom er indkomstmål ikke særligt tilfredsstillende mål. Husholdninger eller enkeltpersoner med samme indtægt kan have meget forskellig levestandard på grund af forskelle i fx husleje, gæld og særlige behov på grund af helbredstilstanden. Derfor må man direkte måle, hvilke afsavn der lides: Undlader man fx at holde børnefødselsdag eller at gå til tandlæge af økonomiske grunde?

Et andet problem med rene indkomstmål er, at de overvurderer fattigdommen blandt visse grupper, som har adgang til enten uformel eller naturalieøkonomi. Det kan fx være studerende med ressourcestærke forældre, der betaler skiferien, studiebøgerne, forældrekøbsboligen og vintergarderoben uden, at det kan ses i nogen statistik. Eller folk, som har opsparede ressourcer, men en lav indtægt som fx pensionerede ægtepar i gældfri ejerbolig. Omvendt undervurderer de rene indkomstmål fattigdommen blandt folk i byerne, idet leveomkostningerne gennemsnitligt her er højere end på landet. Det gælder ikke mindst med hensyn til boligen.

Det er også vanskeligt at sammenligne på tværs af forskellige familie- og husstandstyper. For det første antages det, at der er »stordriftsfordele« ved at bo flere sammen, og for det andet, at børns le-

»Uforudsete udgifter for borgere, der lever på et minimumsbudget, vil oftest forstærke den hverdagsstress, som eksistensen underlagt knaphedens tyranni i forvejen rummer«

veniveau (forbrug) er mindre end voksnes. Ifølge Bradshaw (2003) mangler de såkaldte ækvivalensskalaer imidlertid en videnskabelig fundering eller overhovedet en fundering i relative behov. For det andet er indkomstfordelingen ikke det samme som fordelingen af velfærd, bl.a. fordi to personer med samme indkomst kan have helt forskellige muligheder og behov for at omsætte indkomsten i forbrug og velfærd. Fx har nogle handicappede en række faste udgifter, som andre ikke har, og de kan have sværere ved at deltage i kultur- og fritidsaktiviteter end andre. Endvidere kan offentligt og kollektivt tilvejebragte tilbud og serviceydelser spille en central rolle – fx for om handicappede har mulighed for at kunne bevæge sig rundt i det offentlige rum. Indkomsten udtrykker altså alene de potentielle individuelle eller husholdningsmæssige muligheder for forbrug, men ikke de faktiske forbrugsmuligheder eller den faktiske velfærd og det samlede sæt af faktorer, der påvirker den faktiske velfærdsfordeling (se også Sen 1992). Det skal dog understreges, at målinger over tid af indkomstulighed er nødvendige for at vurdere, om uligheden i samfundet (og dermed også risikoen for vækst i fattigdom) skærpes.

Budgetter og afsavn

Nogle fattigdomsmål baseres på et »minimumsbudget«, som sammensættes på grundlag af varer og tjenesteydelser, som ifølge ekspertvurderinger er ernæringsmæssigt og sundhedsmæssigt nødvendige.

Andre fattigdomsmål baseres på, hvad flertallet i befolkningen anser som nødvendigheder for at leve i det pågældende samfund. For at undgå, at det alene er forskerne, der definerer, hvad der er »nødvendigheder«, udvikledes på dette grundlag den såkaldte konsensuelle fattigdomsmetode, hvor et repræsentativt udsnit af befolkningen spørges om, hvad de opfatter som minimumsnødvendigheder i deres eget liv. Det er de minimumsfornødenheder, som befolkningen udpeger, der definerer fattigdomsgrænsen (Mack & Lansley 1985). De ting, som et flertal af befolkningen udpeger som minimumsnødvendigheder, kan så prisfastsættes og indgå i budgettet.

Vi vil her argumentere for at anvende en fattigdomsgrænse, der bygger på både budgetmetoden (hvor mange penge skal der være på budgettet) og den »demokratiske metode«.

Et fattigdomsbudget er det, der skal til, for at leve et »minimumsacceptabelt« liv i Danmark. Et sådant budget består bl.a. af, hvad der minimum skal være af penge til mad, drikke, tøj og fodtøj. Dette kan udregnes nogenlunde videnskabeligt og skaber næppe de store kontroverser. Mere problematisk er det at budgetfastsætte, hvad der skal være til fx varige forbrugsgoder og fritidsaktiviteter. Det er i den forbindelse, at den demokratiske eller konsensuelle metode kommer ind i billedet.

Budgettet er så udgangspunkt for at fastsætte en økonomisk fattigdomsgrænse, der samtidigt suppleres med undersøgelser af, hvilke afsavn og hvilke typer af social eksklusion, som de husholdninger, der ligger under den økonomiske fattigdomsgrænse, er udsat for. Herved opnås efter vores opfattelse et nuanceret syn på fattigdommens karakter, og fattigdomsgrænsen har en rimelig legitimitet, fordi befolkningen er blevet inddraget i at fastsætte den. Men det er også vigtigt at lytte til »fattiglivets eksperter« – det vil sige dem, der lever under knaphedens tyranni. De ved frem for nogen, hvor skoen trykker, og hvilke materielle, sociale, følelses- og helbredsmæssige virkninger det har for dem selv og deres børn, når pengene ikke slår til. Selvom der i befolkningen måtte være en udbredt enighed om, hvad der skal til for at leve et minimalt acceptabelt liv, kan det være, at de, der lever under knaphedens tyranni, har andre ideer om, hvad der ville gøre deres liv mere bæredygtigt. Derfor er det afgørende at lytte til dem, når de basale minimumsnødvendigheder i budgettet skal fastlægges.

Det drejer sig om at fastsætte en grænse, som på bedst mulig vis afspejler, hvad der minimalt skal til for at kunne leve et anstændigt og acceptabelt liv i Danmark, når der samtidig tages højde for forskellige forhold i menneskers liv som fx husstandens størrelse og aldersmæssige sammensætning. Standardbudgetterne for et anstændigt og acceptabelt liv i Danmark, kan dog ikke tage højde for forhold, som varierer lokalt og individuelt, og som er vigtige at indregne i et fattigdomsbudget. Den mindste husleje for en acceptabel bolig må fastsættes lokalt, fordi samme boligenhed (antal kvadratmeter og standard) varierer betydeligt lokalt i Danmark. Endvidere er der individer, der har permanente og i mange tilfælde høje udgifter til fx hjertemedicin.

Hvordan håndteres fattigdommen af de fattige?

I det foregående har vi diskuteret fattigdom, afsavn, eksklusion og begrænsninger i handlemuligheder som følge heraf. På denne baggrund er det imidlertid vigtigt at fokusere på, at de fattige ikke kun er passive ofre for omstændighederne, men at de også er aktører. Det centrale spørgsmål er derfor, hvordan de fattige reagerer på de påtvungne afsavn og indskrænkede valgmuligheder, dvs., hvordan de håndterer situationen (»coper«).

Her er det relevant at skelne mellem taktikker og strategier (Chamberlayne et al. 2002). Taktikker kan forstås som forskellige, fra dag-til-dag »afværgemanøvrer« i forhold til fattigdommen. Der er tale om daglige kampe for at klare dagen og vejen uden egentlige strategiske overvejelser og handlinger. Med strategier menes individernes fortolkning og mere langsigtede håndtering af deres specifikke betingelser og vilkår (Kaul & Kvande 1991, Bak 2004).

Betingelserne for at udvikle mere strategiske handlinger kan blandt andet hænge sammen med, hvilke typer af netværk en person eller familie kan trække på i forhold til at agere mere strategisk i forhold til fattigdommen, men nok så meget af de faktiske handlemuligheder, der er til stede i relevante handlingsfelter, som det lokale boligmarked, det lokale arbejdsmarked, nærmiljøet og frivillige og offentlige institutioners tilbud.

Copingstrategier udvikles i det konkrete samspil mellem menneskets habitus og feltets muligheder. Habitus og felt er afgørende for hvilke tankemåder og handlinger, der forekommer mulige og ønskelige. Strategierne vil således være afhængige af den socialisering, individet har gennemgået, typerne, karakteren og mængden af den kapital som individet er i besiddelse af og de handlingsmuligheder, som faktisk er tilgængelige. Men habitus kan udfordres og problematiseres og i særdeleshed i desperate situationer, hvorved ellers utænkelige handlinger gøres mulige (Bourdieu 1999).

I den offentlige og politiske debat strides ofte to helt forskellige synspunkter om, hvordan fattigdom påvirker de fattige: nemlig at »økonomisk pisk virker« over for argumentet om, at »dårlig økonomi låser folk fast«.

1. Den »økonomiske pisk virker«: Lave ydelser til mennesker uden for arbejdsmarkedet gør, at folk – måske efter nogen tid – »tager sig sammen« og søger »realistiske« jobs, fx som avisbud. Så selv om livet på laveste kontanthjælp er meget skrabet i forhold til det normale, så skaber det motivation til at tjene penge selv. Firkantet udtryk er argumentet, at negative incitamenter i form af økonomisk fattigdom motiverer individer til at tage sig sammen og komme ud af den økonomiske fattigdom.

2. Det andet synspunkt er, at økonomisk fattigdom fastholder de fleste i social eksklusion. Argumentet er her, at økonomisk knaphed betyder, at mennesker (der oftest er stærkt marginaliseret i forvejen) fratages mentalt og socialt overskud og derfor bliver fastholdt i deres situation. I dagens samfund kræver det en vis selvtillid og tro på fremtiden for at kunne »sælge sig selv« på arbejdsmarkedet – og dette opnås ikke, hvis tilværelsen drejer sig alt for meget om at få »enderne til at mødes« – fx at undgå at børnene mobbes i skolen, at der skal skrabes sammen til en børnefødselsdag osv. Grundargumentet er her, at positive incitamenter virker, og at negative økonomiske incitamenter i de fleste tilfælde betyder fastlåsning.

Den forskningsmæssige viden om, hvordan borgere på lave ydelser og i økonomisk fattigdom håndterer deres situation især over længere tid, er imidlertid ganske beskeden. Især er der mangel på mere kvalitativ viden om hvilke faktorer og omstændigheder, der enten fastholder eller forværrer situationen eller modsat skaber dynamikker og handlinger, der kan forandre og forbedre livssituationen.

I det følgende skal vi kort skitsere to af de mange både positive og negative former for handlinger (»copingstrategier«), der kan være på spil i forhold til at overleve som fattig i et overflodssamfund.

Prioritering og omkostningsbevidsthed

Her handler det om systematisk at opsøge de billigste tilbudsvarer, konstant at være på udkig efter de billigste indkøb af nødvendige forbrugsgoder i genbrugsbutikker, jagt på gratis kultur- og fritidstilbud til børnene, deltagelse i gratis arrangementer i nærmiljøet, deltage i tøjbyttedage, gøre kup på loppemarkedet og lignende. Individer, der har et vist overskud og netværk i vennekredsen, fami-

lien eller i lokalområdet, hvor man hjælper hinanden med småtjenester, låner og bytter osv., kan på denne måde i nogle tilfælde klare sig nogenlunde igennem i en periode. Væresteder og frivillige sociale organisationers tilbud og aktiviteter spiller her sandsynligvis en stor rolle som buffer for gruppen af økonomisk fattige medborgere – både på det materielle og sociale plan. Alternative fællesskaber, som fx Christiania, kan også for nogle være en samfundsmæssig ventil, der gør en positiv forskel.

En overlevelseslivsstil, der konstant er underlagt knaphedens tyranni, betyder imidlertid stadigvæk afsavn og fravalg af normale aktiviteter (fx børns deltagelse i aktiviteter, der koster lidt penge). Dette betyder – selv for de »robuste fattige« – en binding og dræning af sociale ressourcer og mentalt overskud (både udadvendt og indadtil i husholdningen) til at begynde på at få ændret situationen.

Selv om en »overlev intelligent og bedst muligt som fattig strategi« lykkes i første omgang, er husholdningen stadig sårbar på længere sigt, fordi uforudsete udgifter hurtigt kan ødelægge budgettet. Det kan fx være, at køleskabet pludseligt går i stykker, at der ikke er vintersko i den rigtige størrelse i genbrugsbutikken, at der er udgifter til lejrskolen til barnet i 9. klasse, eller at barnecyklen, som ikke er forsikret, bliver stjålet. Det kan også være medicinudgifter, der skal betales ud af månedsbudgettet.

Uforudsete udgifter for borgere, der lever på et minimumsbudget, vil oftest forstærke den hverdagsstress, som eksistensen underlagt knaphedens tyranni i forvejen rummer. Hverdagsstressen kan blive forstærket, hvis der fx skal vælges imellem, om hjertemedicinen skal hentes og betales, eller om barnets lejrtur skal droppes. Hvis der samtidig er konflikt eller afslag fra socialkontoret vedrørende betaling af ekstraudgiften, kan det betyde skænderier med børnene og en negativ bølge er sat i gang.

På denne måde sker der en nedslidning af husholdningens både økonomiske og mentale ressourcer, som igen kræver nye krumspring, der kan forøge risikoen for at stå med ryggen mod muren midt i måneden. Hvis fx køleskabet ikke kan erstattes hurtigt, kommer der let en ekstra udgift til fødevarer. Hvis lejrturen droppes, kan det opleves som nødvendigt at kompensere barnet ved fx at købe en Playstation på afbetaling.

Tvangen til at tage en chance kan her blive eller opleves som en nødvendig copingstrategi i den konkrete situation: fx at droppe tyveriforsikringen hvilket øger sårbarheden, hvis fx cyklen igen skulle blive stjålet (så et buskort bliver nødvendigt).

Dette fører os over til den anden yderpol i diskussionen om overlevelsesstrategier: den chancetagende og risikable overlevelsesstrategi, der på den længere bane kan forstærke problemerne og formindske handle/»coping«mulighederne.

Desparodostrategier

Disse kan fx bestå i at droppe nødvendige regninger, skaffe ekstra penge ved sort arbejde, spil, kriminalitet eller gældsætning. De mere desperate overlevelsesstrategier er endnu mindre end de »acceptable copingstrategier« forskningsmæssig belyst. Her har vi at gøre med aktiviteter i det »skjulte samfund«, der fx består i at undlade at betale husleje med risiko for senere udsmidning, at optage forbrugslån til høje renter på det hvide eller grå lånemarked, indgå i sort økonomi eller gambling af den ene eller anden art.

Disse strategier handler ikke kun om individer i eller på kanten af kriminelle aktiviteter, men også om lovlige forbrugskreditter med meget høje renter, akkumulering af skattegæld eller ubetalte børnebidrag. Her er adgangen til gældssanering og kvalificeret hjælp til kreditstyring uhyre vigtig. For grupper, der med den rigtige støtte har mulighed for at blive helt eller delvis selvforsørgende igen, kan gældssætning være et stort problem, fordi den gør økonomien uoverskuelig. Hvis indtægten forbedres, går hele overskuddet til gælden. I denne situation kan det derfor være mere end svært at fastholde en høj motivation til at blive selvforsørgende, og risikoen for at give op kan blive overhængende. Gældssaneringspolitik er derfor en overset, men vigtig del af socialpolitikken for udsatte grupper.

Behov for ny viden og handling

Flere undersøgelser (se Finn Kenneth Hansens artikel i dette nummer) viser, at der stadig er fattigdomsproblemer i Danmark. Der er imidlertid behov for opdateret viden om, hvem der lider afsavn i dagens Danmark – og især langtidseffekterne heraf. Viden om disse effekter (fx gældsstiftelse,

konflikter i familien eller mangel på tro på fremtiden) og viden om, hvordan økonomisk fattige medborgere på godt og ondt reagerer på fattigdomssituationen, er vigtige forudsætninger for en effektiv indsats mod problemerne. Der mangler særligt viden om de afsavn, som borgere på nedsatte ydelser må leve med.

Der mangler også viden om, hvilken rolle de frivillige organisationers indsats spiller i de fattiges overlevelsesstrategier. Et helt afgørende spørgsmål er naturligvis også kvaliteten af den offentlige indsats: Oplever de økonomisk fattige medborgere relevant og kvalificeret rådgivning, respekt og anerkendelse, når de møder socialforvaltningen, sundhedssektoren og andre offentlige myndigheder, der principielt skal sikre medborgerskabet i det velfærdssamfund, som vi i øvrigt bryster os af?

Dette er nogle af de spørgsmål, som skal belyses i det nyligt startede projekt »Konsekvenser af at have de laveste sociale ydelser som forsørgelsesgrundlag« , som i øvrigt sætter fokus på:

- om de lave ydelser skaber kortvarig eller langvarig fattigdom
- i hvilket omfang de fører til beskæftigelse og herigennem social inklusion
- i hvilket omfang de fører til social eksklusion og på hvilke arenaer
- hvilke overlevelsesstrategier mennesker på nedsatte ydelser udvikler, og hvordan de på kort og på langt sigt håndterer de forskellige mangelsituationer og
- hvordan mennesker på nedsatte ydelser oplever og bruger offentlige og private hjælpetilbud

LITTERATUR

Andersen, J. & Larsen, J.E. (1989)
Fattigdom i velfærdsstaten. Gylling: Samfundslitteratur.

Andersen, J. & Larsen, J.E. (2004):
»Fattigdom og social eksklusion«, i J.E. Larsen & I. H. Møller (red.): Socialpolitik. København: Hans Reitzels Forlag.

Andersen, John. (red.) (2008)
Ressourcemobiliserende beskæftigelsespolitik – strategier og erfaringer fra udsatte byområder. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Ankestyrelsen (September 2007)
Undersøgelse af: Kommunernes håndtering af 300 timers reglen

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (2007)
Fordelingen af levevilkår 2007. København: Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.

Bak, C. K. (2004)
Demokratisering og individualisering af fattigdommen? En kvantitativ og kvalitativ belysning af fattigdom i Danmark. Ph.d.-afhandling, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Bjerregaard Bach, H. & Larsen, B. (2008)
300 timers reglen. København: SFI

Bourdieu, P. (1999)
The Weight of the World. Cambridge: Polity Press.

Bradbury, B, Jenkins, S. P. & Micklewright; J. (2001)
The Dynamics of Child Poverty in Industrialised Countries. Cambridge: Cambridge University Press.

Bradshaw, J. (2003)
How Has The Notion of Social Exclusion Developed in The European Discourse? York: Social Policy Research Unit, University of York.

CABI (2008)
Pressemeddelelse 23.06.2008: Jobcenterledere: De svageste ledige lades i stikken.

Chamberlayne, P., Rustin, M. & Wengraf, T. (2002)
Biography and social exclusion in Europe. Experiences and life journeys. Bristol: The Policy Press.

Det Økonomiske Råd (2006)
Dansk Økonomi, efterår 2006. København: Det Økonomiske Råd.

Hansen, E. J. (1989)
Fattigdom. København: Socialforskningsinstituttet.

Hansen, F. K. & Hansen, H. (2004a)
»At eksistere eller at leve« Fattigdom og lave indkomster i Danmark – hvordan måler man fattigdom? København: CASA.

Hansen, F. K. & Hansen, H. (2004b)
Starthjælp og introduktionsydelse – Hvordan virker ydelserne? København: CASA.

Hussain, M. A. (2003)
Børnefattigdom i danske kommuner 1984-2001, , ISBN 87 85014 09 5, Socialforskningsinstituttet og Red Barnet. Pdf-version kan downloades fra http://www.redbarnet.dk/Default.asp?ID=1033.

Hussain, M. A. (2004)
Børnefattigdom i Danmark, Tema: Fattigdommens dynamik, 2004, ISBN 87 85014 17 6, Socialforskningsinstituttet og Red Barnet. Pdf-version kan downloades fra http://www.redbarnet.dk/Files/Filer/Rapporter/Boernefattigdom /Indhold_Fattigdom.pdf.

Kaul, H. & Kvande, E. (1991)
›Mestring av arbeidsledighet‹, Tidsskrift for Samfunnsforskning, vol. 32, nr. 1.

Larsen, J. E. (2005)
Fattigdom og social eksklusion. Tendenser i Danmark over et kvart århundrede. København: Socialforskningsinstituttet.

Lister, R. (2004)
Poverty. Cambridge: Polity Press.

Mack, J & Lansley, S. (1985):
Poor Britain. London: Allen and Unwin.

Olsen, L. (2007)
Den nye ulighed. København: Gyldendal.

Olsen, L. & Chindler, B. (2007)
»Nyt fra AKF: Aktiv hjemmekultur svækker negativ social arv«, Danske Kommuner 16: 32.

Rådet for Socialt Udsatte (2008)
Årsrapport 2008. København: Rådet for Socialt Udsatte.

Saunders, P. (2004):
»Towards a credible poverty framework: from income poverty to deprivation«, SPRC Discussion Paper, No. 131.

Sen, A. (1992):
Inequality Reexamined. Oxford: Oxford University Press.

Smith, A. (1776):
An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (genudgivet 1976). Oxford: Clarendon Press.

Townsend, P. (1979):
Poverty in the United Kingdom. London: Penguin.

Ugebrevet A4 (2007),
16-0407 NR. 14, http://www.ugebreveta4.dk/2007/14/Baggrundoganalyse/Kanmanvaerefattigoghaveendyrmobiltelefon.aspx

Ugebrevet A4 (2008),
7-0108, NR. 1, http://www.ugebreveta4.dk/2007/01/Baggrundoganalyse/AktiveFamilierErMoensterbrydere.aspx

DR P1 (2008)
http://www.dr.dk/P1/orientering/indslag/2008/06/24/165757.htm

http://www.dr.dk/P1/orientering/indslag/2008/09/17/181051.htm

04] **AF FINN KENNETH HANSEN**

Fattigdom i Danmark – erkendelse og viden

Artiklen tager det synspunkt, at det er vigtigt at skelne mellem ulighed og fattigdom. Ulighed udtrykker, at nogen har det dårligere eller bedre end andre, mens fattigdom er et socialt problem, som udtrykker, at man ikke kan klare sig i det samfund, man lever i.

16] **AF RUNE HAGEL ANDERSEN**

Livet som fattig – om ikke at kunne gøre som de fleste

På baggrund af en undersøgelse af levevilkår og fattigdom i Københavns Kommune redegør artiklen for de forhold, som fattige i København lever under.

28] **AF JOHN ANDERSEN, MORTEN EJRNÆS OG JØRGEN ELM LARSEN**

Den forkætrede fattigdom

Artiklen argumenterer for, at fattigdom er blevet tabu og ser på, hvad det betyder for, hvordan det influerer på definitionen af fattigdom.